

حکمت قرآن

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ ﴿النساء: ٦٤﴾

”ڪنهن به پيغمبر يا رسول (ﷺ) جي موڪلڻ جو مقصد اهو هوندو آهي ته ان جي الله جي حڪم هيٺ اطاعت ڪئي وڃي.“

دنيا ۾ ڪوبه رسول ان ڪري نه موڪليو ويندو آهي ته ماڻهو ان جي ذات جا عقيدت مند بڻجي وڃن. قرآن شريف ۾ صاف فرمايو ويو آهي ته، ”ڪنهن به ماڻهوءَ کي هي حق نه آهي ته الله ان کي ڪتاب، حڪم ۽ پيغمبري ڏئي ته وري ماڻهن کي چوي ته الله کي ڇڏي منهنجا تابعدار بڻجوه ۽ چونڊو ته الله وارا ٿيو. هن ڪري ته اوهان (الله جو موڪليل) ڪتاب پيا سيڪاريو ۽ اوهين ان کي پيا پڙهيو.“ (آل عمران: ٧٩)

رباني انسان بنجڻ، رسولن جو مشن آهي. ڪنهن به رسول انسانن کي پنهنجي ذات جي عقيدت ۾ پنهنجي چوڌاري نه ڦيرايو آهي. انهيءَ ڪري انسانن کي به صاف صاف چيو ويو آهي ته رسول جي به الله جي حڪم هيٺ اطاعت ڪئي وڃي حقيقت ۾ رسول جي موڪلڻ جو مقصد اهو هوندو آهي ته ماڻهو ان کان زندگيءَ ۾ گذارڻ جو رستو معلوم ڪن. عملي طرح ان رستي تي هلڻ شروع ڪن. ڪو به شرعي حڪم رسول الله ﷺ جي طرفان اچي ته ان جي سچي دل سان مڪمل تابعداري ڪن. ڪنهن نازڪ موقعي تي جڏهن ڪو حڪم انهن جي طبيعت جي خلاف اچي وڃي تڏهن به ڪنهن قسم جي ناگوار محسوس نه ڪن. ٻن ماڻهن جو پاڻ ۾ جڏهن جهيڙو ٿي پوي ته ان وقت ٻنهي ۾ انتقامي جذبو سجاڳ ٿي پوندو آهي، ڪو به ماڻهو پوئتي هٽڻ کي پنهنجي بي عزتي قرار ڏيندو آهي. ان موقعي تي جيڪو شخص رسول الله ﷺ جن جي آندل شريعت واري فيصلي جي آڏو پنهنجو ڪنڌ جهڪائي ٿو ۽ خوشي سان ان فيصلي کي تسليم ڪري ٿو ته اهو ئي شخص سچ پچ رسول الله ﷺ جن تي ايمان آڻيندڙ، ان جو فرمانبردار ۽ عاشق رسول ﷺ ليکيو ويندو. ڇو ته پنهنجي خواهشن ۽ سڌن کي پيغمبر ﷺ جي قدم تي قربان ڪرڻ ئي تقرب الاهي جو ذريعو ۽ ايمان جو معراج آهي.

رسول اڪرم ﷺ جن جي اطاعت الله جي حڪم هيٺ واجب آهي، ان ڪري اها ايمان جو حصو آهي ۽ سرڪار ڪائنات ﷺ جن جي حڪم جي نافرماني ڪفر ۽ گناهه آهي. پيغمبر ﷺ جي حڪم کي نڪرائي نفس جي خواهشن کي مقدم رکڻ وارو منڪر ۽ گستاخ رسول ڳڻيو ويندو. پوءِ ظاهري طرح ڪيتريون به رسمون ادا ڪري، مدح سراين جون محفلون منعقد ڪري ۽ پاڻ کي منو ميان چوڻيندو رهي، پر اهڙي منافق ماڻهو کي رسول الله ﷺ جن جي شفاعت ۽ قرب هرگز نصيب نه ٿيندو ۽ اهو بدبخت رب جي رحمت کان پري رهندو.

الله جڏهن به ڪنهن ٻانهي جي ذميداريءَ ۾ ڪي ماڻهو آڻيندو آهي، پوءِ اهي ٿورا هجن يا گهڻا ته الله قيامت ڏينهن انهن ماڻهن بابت ضرور سوال پڇندو ته انهيءَ ٻانهي ماڻهن جي وچ ۾ الله جي حڪم کي قائم ڪيو يا پاسيرو رکيو. ايستائين جو الله کائنس گهر وارن بابت سوال پڇندو. (مسند احمد)

سرپرست
پروفيسر سيد عبادالله راشدي

چيف ايڊيٽر
محمد سليمان طاهر انڊيز

ايڊيٽر
نور احمد ميمڻ

مشاورتي بورڊ
مفتي محمد صادق سومرو
عبدالستار عباسي
محمد انس راجپر
محمد رفيق پرڳڙي
ندير احمد سولنگي

إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهُ الْوَاحِدُ (النساء- ١٧١)
توحيد
ڪراچي

وحده لا شريك له اهو وهائج وي (شاه)

سنڌ ۾ توحيد جي دعوت لاءِ فڪر ۽ عمل جون
نيون راهون روشن ڪندڙ ماهوار ڪتابي
سلسلو-13

سرپرست اعليٰ: مفسر قرآن
حڪيم الاسلام مفتي عبدالوهاب چاچڙ

محرم الحرام ١٤٣٢ هـ مطابق ڊسمبر 2010 ع

فهرست

2	ادارو	حکمت قرآن
3	ادارو	حکمت رسول صلي الله عليه وسلم
4	ادارو	تعليمات امام شاه ولي الله رحمه الله عليه
6	حضرت پير روضي ڌڻي	اسماءُ الله الحسني
8	چيف ايڊيٽر	اذ سچ ۽ ڪوڙو سچ
11	محمد انس راجپر	قوم بابت جديد نظريو ۽ قرآن
15	علامه محمد غزالي	ايمان جو صحيح تصور ڇا آهي؟
19	مولانا ابوالڪلام آزاد	اسوه نوحى (عليه الصلوة والسلام)
23	مولانا عبداللطيف نانگراج	مالي تعاون ۽ قرآني نظريو
24	مولانا عبداللطيف نانگراج	آزادي جو حقيقي مفهوم
28	مولانا عبدالمومن ميمڻ	يا الله اسين توسان وڃن ٿا ورجايون....
30	مولانا شعيب الرحمن ڪهڙو	نڪاح بابت اسوه حسن

الله تعاليٰ جي توحيد ۽ معرفت ۽ سنت رسول ﷺ جو پيغام پنهنجي چوڌاري انسانن تائين پهچائڻ جي لاءِ ماهوار توحيد 100 پرچا 500 روپين جي وي بي سان گهرائي دعوتني مشن ۾ شامل ٿيو.

سرڪيوليشن ۽ مواد لاءِ رابطي جي ايڊريس
حکمت قرآن انسٽيٽيوٽ،
6 سنڌي جماعت ڪو آپريٽو سوسائٽي، جوڳي موڙ بس اسٽاپ، نيشنل هاءِ وي
ڪراچي 75030 فون: 021-35000278 موبائل: 03002707097

www.hikmatequran.org, email: hikmatequran@gmail.com

حکمت رسول صلي الله عليه وسلم

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَلْبَسْتُمُ أَخْوَالَكُمْ لِيُظْلِمَهُ وَلَا يُسْلِمَهُ وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (متفق عليه)

”حضرت سيدنا عبداللہ بن عمر رضي الله عنه کان روایت آهي ته حضرت سيدنا رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته هر هڪ مسلمان ٻئي مسلمان جو پيءُ آهي، تنهن ڪري ڪو به مسلمان ٻئي ڪنهن به مسلمان سان ڪابه زيادتي ۽ ظلم نه ڪري. نه ئي وري ڪنهن مسلمان سان ٿيندڙ ناانصافي کي ڏسي، ان کي بي يارومددگار ڇڏي ڏي، بلڪ ان جي پرپور مدد ڪري. جيڪو شخص ڪنهن پيءُ جي تڪليف ۽ ڏکي وقت ۾ ان جي مدد ڪندو ته الله تعاليٰ سندس جون تڪليفون قيامت واري سخت ڏينهن ۾ هٽائي ڇڏيندو. (قيامت جي ڏينهن جيڪو انسان تڪليفن کان آزاد ٿي ويو ته اهو ڪامياب ٿي ويو). جيڪو شخص ڪنهن مسلمان پيءُ جا عيب ۽ ڪچايون ڏيکيندو يعني خبر هجڻ بعد انهن تي پردو وجهي ڇڏيندو ته قيامت جي ڏينهن الله تعاليٰ ان جي عيبن کي ڍڪي ڇڏيندو. (قيامت جي ڏينهن جيڪڏهن ڪنهن انسان جا عيب ۽ گناهه معاف ٿي ويا ته هن گهڻو ڪجهه ڪمايو).

اسلام جي تعليم ۾ ”حقوق العباد“ کي ڪيڏي وڏي اهميت ڏني وئي آهي، ڪنهن انسان سان ڪابه پلائي ڪرڻ، ويندي ان جي عيبن تي پردو وجهڻ، (جنهن ۾ انسان کي ڪجهه به خرچ نٿو ڪرڻو پوي) ان جو بدلو ڪيڏو وڏو ڏنو ويو آهي جو الله تعاليٰ ان شخص جا سڀ عيب ۽ گناهه معاف ڪري ٿو ڇڏي ۽ کيس پنهنجن نعمتن ۽ انعامن سان نوازي ٿو ڇڏي.

ان مان معلوم ٿيو ته معاشري کي پاڪ ۽ صاف رکڻ، مسلمان سان پلائي ڪرڻ، ان جي ڏک ۽ درد ۾ ڪم اچڻ، ان جي تڪليفن ۾ پائيواري ٿي وڃڻ، اهڙن ڪمن ۾ الله تعاليٰ ايڏو خوش ٿئي ٿو جو الله تعاليٰ اسان کي قيامت واري سخت ۽ ڏکي ڏينهن ۾ انهن ڪمن جي ڪري سڀني مصيبتن مان چوٽڪارو ڏئي ڇڏيندو. انسان کي گهرجي ته خدا جي عبادت سان گڏ ٻانهن جي خدمت ۽ ان جي حقن جي به سار سنڀال لاءِ هر وقت تيار رهي. هن جي صحيفه اعمال ۾ خدمت خلق جا گهڻا ڪم هجڻ گهرجن...

ڪنهن مسلمان ٻئي غريب مسلمان پيءُ کي ڪپڙو پهرايو ته جيستائين غريب جي بدن تي اهو ڪپڙو پهريل رهندو تيستائين ان ڪپڙي جي پهراڻڻ وارو الله تعاليٰ جي حفاظت ۾ رهندو. (ترمذي)

جيڪو ماڻهو دنيا ۾ نمائش ۽ شهرت جي لاءِ ڪپڙا پهريندو، ان کي الله تعاليٰ قيامت جي ڏينهن ڏلت ۽ رسوائيءَ جا ڪپڙا پهرائيندو.

(مسند احمد، سنن ابي داؤد)

تعليمات امام شاه ولي الله رحمته الله عليه

انسان ۽ بين ساهوارن ۾ فرق

جيئن ٻيا ساهوارا کائڻ پيئڻ، نسل وڌائڻ ۽ گرمي سردي کان بچاءُ لاءِ گهر ٺاهڻ جا محتاج آهن، اهڙي طرح انسان به انهن شين جو پڻ محتاج آهي. انهن جسماني ضرورتن (Physically Foods) کي پوري ڪرڻ لاءِ اسبابن ۽ طريقن جي تلاش ۾ هر انسان جي انفراديت (Personality) ڪم نٿي ڪري. جيڪڏهن ائين هجي ها ته پوءِ پنهنجن ضرورتن کي پورو ڪرڻ لاءِ هر هڪ الڳ الڳ رستا سوچي ۽ اختيار ڪري ها ۽ ڪنهن هڪ شيءِ تي ڪنهن جو به گڏجڻ نه ٿئي ها.

حقيقت هيءُ آهي ته سڀني انسانن ۾ هڪ شيءِ مشترڪ آهي. اها آهي انسانيت (Humanity) يعني انسان هجڻ. انهيءَ جي ڪري ئي ڪنهن ضرورت جو حل سڀ افراد تقريباً هڪ جهڙو ئي ڪيندا آهن. هن ”مشترڪ جوهر“ جو ٻيو نالو نوعي تقاضا (Specific Tendency) آهي. هيءُ نوعي تقاضا هميشه هڪ ئي رهندي آهي ۽ هڪ ئي رهندي. هيئن جن شين ۾ انسان ۽ بين ساهوارن ۾ فرق ڪيو ويو آهي، اهو نوعي صورت جي لحاظ کان آهي، يعني اهي شيون انسانذات جون نوعي (انسان هجڻ جي حيثيت سان) گهرجون آهن ۽ جڏهن ته بين ساهوارن کي ائين ڪرڻ جي ابتدا ۾ قدرت جي طرفان صلاحيت ئي ڏنل نه آهي. هونئن ته انسان ڪيترين ئي خصوصيتن جي لحاظ کان حيوانن تي غلبو رکي ٿو، پر جيڪڏهن مجموعي طور تي غور ڪيو وڃي ته انهن کي تن حصن (Catogaries) ۾ تقسيم ڪري سگهجي ٿو:

1. اجتماعي مفاد (Public Weal)

حيوان ڪابه عملي سرگرمي جڏهن اختيار ڪندو آهي ته ان ۾ ان جو ذاتي غرض ملحوظ هوندو آهي. يا ته ڪنهن ذاتي نفعي حاصل ڪرڻ لاءِ يا ڪنهن نقصان کان بچڻ لاءِ تحرڪ (To act) وٺندو آهي. پوءِ اهو غرض يا ته جلدي حاصل ٿيڻو هوندو آهي يا ٿورڙي مدت کانپوءِ. مثلاً اهو جيڪڏهن پاڻي پيئڻ گهرندو ته اٿي ڪري پاڻي وٺ ويندو ۽ پاڻي پيئندو. بک لڳندس ته گاهه چرندو يا ٻئي ڪنهن جانور کي شڪار ڪري کائيندو. ڪڏهن وري ايندڙ وقت لاءِ ذخيرو ڪري برڪندو آهي، جيئن ماکيءَ جون مکيون، ڪوليون وغيره ذخيرو ڪري رکنديون آهن.

پر انسان جي فطرت (Nature) ان کان بلند آهي. هو اهڙا ڪم به ڪندو آهي جنهن ۾ ان جي ذاتي غرض جو ڪوبه تعلق نه هوندو آهي، خواهه نفعو پهچي يا نقصان رسي. پر ان جي ٻين هم نسلن جو نفعو ضرور ملحوظ هوندو آهي.

مثال طور سماج ۾ بهترين نظام قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي، ان ۾ سخت مصيبتون سهڻ جي باوجود جدوجهد ۾ لڳو پيو هوندو آهي ۽ ڪڏهن وري اهڙا ڪم ڪندو آهي جن جو نتيجو ڪافي سالن بعد ملڻو هوندو آهي يا مرڻ کانپوءِ ان جي ملڻ جي اميد هوندي آهي. اهڙي قسم جا ڪم ڪوبه حيوان نٿو ڪري سگهي. اهڙي طرح ٻيا حيوان پنهنجن ٻچن جي حفاظت لاءِ ته جان جوڪي ۾ وجهي سگهن ٿا، پر ڪنهن اجتماعي مفاد (يعني اهڙا ڪم جن ۾ هنن جو نه، بلڪ ٻين جانورن جو نفعو يا فائدو هجي) لاءِ پنهنجي جان جو نذرانو پيش ڪن، ائين نٿو ٿي سگهي. ان سان گڏ انسان درجي بدرجي پنهنجي علم ۽ اخلاق ۾ شائستگي ۽ نڪار لاءِ ڪوشاڻ رهي ٿو، جنهن مان به مقصود عام معاشري کي فائدو پهچائڻو هوندو آهي، پر ڪوبه حيوان

ائين نٿو ڪري سگهي.

2. ذوق جمال (Aesthetic Taste)

حيوان پاڻ کي رڳو پنهنجي ضرورتن جي حد تائين بند رکي ٿو. مثلاً ڍور گاه چرن ٿا، شينهن ٻين جانورن جو شڪار ڪري انهن کي ڪچو کائي ٿو، جهرڪيون ڪڪ ۽ تيل گڏ ڪري پنهنجا اکيرا ٺاهينديون آهن، بگهڙ زمين ۾ چر ٺاهي رهن ٿا. پر انسان صرف پنهنجن ضرورتن کي پورو نٿو ڪري بلڪ اهو شين ۾ عمدگي، شائستگي ۽ لذت جو به خيال رکي ٿو. جيئن اهو نفيس کاڌا تيار ڪري ٿو، انهن کي عمدہ ۽ پاڪ صاف ٿانون ۾ رکي ڪري صفائي سان کائي ٿو. اهو پنهنجي لاءِ عمدہ، دلرباب ۽ خوبصورت ڪپڙا تيار ڪري ٿو. رهڻ لاءِ شاندار، آرامده ۽ دلنشين جڳهون تيار ڪري ٿو، پوءِ وري پنهنجي جمال جي ذوق جي تسڪين لاءِ ان کي مختلف شين سان زينت بخشي ٿو. پنهنجي جاءِ جي پويان سر سبز باغ هڻي، ان جي خوشبو ۽ بلبل جي من موهندڙ آواز سان تازگي ۽ سکون حاصل ڪري ٿو.

3. ايجاد ۽ تقليد جو مادو: (Creation & Emulation)

حيوان کي جڏهن ڪنهن شيءِ جي ضرورت پوي ٿي ته اهو ان کي پوري ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. مثلاً: آڇ لڳندس ته پاڻيءَ جي جاءِ تي ويندو، پر جيڪڏهن ان کي دستور ۽ معمول جي خلاف ڪا ڏکيائي پيش ايندي ته اهو ان کي ختم نه ڪري سگهندو. جيئن دٻي جو پاڻي سڪي وڃي ته پيلاس وگهي مري ويندو پر ڪوهه ڪوتي پاڻي نه ڪڍي سگهندو. پر انسان ۾ اها صلاحيت آهي ته هن کي جيڪڏهن ڪا ضرورت پيش ايندي ته ان کي ممڪن حد تائين پوري ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو، پر جيڪڏهن ان ۾ ڪا دقت اچي ۽ مهيا وسيلن مان ان ضرورت جي تڪميل ممڪن نه هجي ته نيون شيون تيار ڪري، انهن جي وسيلي پنهنجي حاجت پوري ڪندو. ڪجهه انسان وري پاڻ ته تخليق يا ايجاد ڪري نه سگهندا آهن، پر انهن ۾ ايتري صلاحيت هوندي آهي جو اهي ٻئي جي ٺاهيل شيءِ کي آساني سان استعمال ڪري سگهندا آهن.

مثلاً فرض ڪريو ته عقلمند انسانن کي جڏهن اهي ضرورتون پيش آيون ته هنن کاڌ ۽ خوراڪ جي پيداوار جا طريقا ايجاد ڪيا، ته پوک ڪيئن پوکجي ۽ ان کي پاڻي ڪهڙي طريقي سان ڏجي ۽ هي به دريافت ڪيو ته بچ کي ڪيئن محفوظ رکجي جو ضرورت جي وقت ان کي پوکي ڪري پيداوار حاصل ڪري سگهجي. ائين ئي ڪنهن ڄاڻو ڪڏن ۽ ننڍڙن نهرن جي صورتن ۾ دريائن ۽ چشمن مان پاڻي ڪيڏن جا طريقا ٻڌايا ۽ پاڻيءَ کي ڏن، مٽڪن، مشڪين ۽ ساندارن جي صورت ۾ محفوظ ڪرڻ جا رستا ايجاد ڪيا. پوءِ ٻين گهٽ عقل وارن انسانن وري انهن جي ٻڌايل ۽ پيدا ڪيل طريقن کي استعمال ڪيو ۽ پنهنجون ضرورتون پوريون ڪيون. ائين ئي ٻين سڀني شين کي سمجهڻ گهرجي.

(مٿي ذڪر ڪيل شين ۾ انسان کي جيڪا حيوان تي بلڪ ٻي سموري ڪائنات تي برتري ۽ فوقيت حاصل آهي، ان مان انسان جي اهميت ۽ عظمت ۽ حيثيت جي خبر پوي ٿي. حقيقت ۾ انسان خدا جي تخليقي مشيت ۾ اعليٰ ترين صورت آهي، سندس فطرت عظيم بناڻي وئي آهي ۽ هيءُ پوري ڪائنات ان لاءِ مسخر ڪئي وئي آهي. جيڪا شيءِ جيتري اعليٰ ۽ عظمت واري هوندي آهي، ان تي ذميواري به اوتري ئي پوندي آهي. انسان کي جيڪا ٻين شين تي فوقيت عطا ڪئي وئي آهي، اها هن لاءِ ته جيئن هو پنهنجو عملي ڪردار سهڻي طريقي سان ادا ڪري سگهي. ٻين لفظن ۾ خدا جي صفتن جو اعليٰ مظهر بڻجي ڪري ”خلفي“ جو ڪردار پورو ڪري سگهي. اهو تڏهن ڪري سگهندو جڏهن پنهنجي اجتماعي مفاد واري ماڻهپي کي قائم رکندو، زندگيءَ کي جماليات سان گذارڻ جو روادار بڻبو ۽ شين توڙي خيالن جو ايجادون ڪري پاڻ کي خالقين ۾ شمار ڪندو). (بدورباغ ۽ شاه ولي الله ڪا فلسفہ عمرانيات و معاشيات تان ورتل)

اسماءُ الله الحسني: حضرت روضي ڌڻي رحمته الله عليه

الخالق الباعث المصور

هونئن ته اهي ٽي اسم جن (جي مصدرن) جي معنيٰ ٿيندي: پيدا ڪرڻ، وجود بخشن ۽ نئين سر بڻائڻ يا جوڙڻ. اهي لفظ جيتوڻيڪ پاڻ ۾ تقريباً هم معنيٰ آهن، پر پوءِ به هر هڪ کي پنهنجي مخصوص معنيٰ به آهي، جيئن ”خلق“ معنيٰ اندازو ڪرڻ. ”برءُ“ معنيٰ پيدا ڪرڻ ۽ ”تصوير“ معنيٰ صورت ڏيڻ. هنن ٽنهي معنائن جو پاڻ ۾ ربط ۽ تعلق هن ريت سمجهڻ کپي ته: جيڪا شيءِ عدم کان وجود ۾ آڻي ٿي، تنهن کان پوءِ ان کي ڪا شڪل ۽ صورت ڏني آهي، ان کان پوءِ ان کي وجود ۾ آڻيو آهي، تنهن کان پوءِ ان کي ڪا شڪل ۽ صورت ڏني ويندي آهي. ان کي سمجهڻ لاءِ هڪ جڳهه جو مثال ڏجي ٿو. جنهن جو پهريان هڪ خاڪو تيار ڪيو ويندو آهي، يعني نقشو ٺاهيو ويندو آهي، ان کانپوءِ ان کي ان نقشي مطابق وجود ۾ آڻيو آهي، پوءِ جڏهن جڳهه تيار ٿيندي آهي ته اها هڪ صورت ۽ شڪل وٺي بيهندي آهي. جيتوڻيڪ الله تعاليٰ جي خلق وقت اهي ٽي مرحلا هڪ ئي وقت ٿي ٿيندا آهن، پر پوءِ به هر منزل درجي به درجي طئي ٿئي ٿي ۽ جيڪي ڪجهه مٿئين يا هيٺئين عالم يعني عرش کان زمين جي ته تائين پيدا ٿيل آهي، يا پيدا ٿيندو يا وري جيڪي ڪجهه ملڪ ۽ ملڪوت ۾ ظاهر ٿي چڪو آهي يا ٿيندو، اهي سڀ ان خلقن، خاڪي تيار ڪرڻ، وجود ڏيڻ ۽ صورت بخشن جا شاهڪار آهن ۽ هن ساري جهان جو پيدا ڪندڙ اهو ئي آهي، جنهن مضبوط ترتيب، سهڻي صورت، حڪمت ۽ بيشمار مصلحتن سان پريور هن سڀني سنسار کي وجود عطا ڪيو آهي ۽ ان سڄي مخلوق کي وڏي حڪمت سان هڪ مربوط قانونن تحت ترتيب سان پيدا ڪيو آهي.

فَتَبَرَّكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ (المومنون: ١٤) سبحان الله، ”بابرڪت آهي اهو الله جيڪو سڀني کان وڌيڪ سهڻو خلقيندڙ آهي“.

تعلق:

هنن ٽنهي اسمن سان تعلق (نسبت جوڙڻ)، عارف کي هن ريت نصيب ٿئي ٿو، ته ٻانهو ان جي پيدا ڪيل هر شيءِ تي جڏهن نظر وجهي يا ڪا صورت ڏسي ته ان صورت جي اندر ان جي ڪاريگر/ ٺاهيندڙ جو مشاهدو ماڻي ۽ هر شيءِ کي هميشه نصيحت، عبرت، فڪر ۽ سوچ واري اک سان ڏسي.

تخلق

هنن اسمن سان ٻانهي جو تخلق (صفت اپنائڻ) جو مطلب هي آهي، ته ٻانهي ۾ اهي مٿيون صفتون مجازي طور هونديون آهن، ڇو ته هر شيءِ جو خالق باري تعاليٰ آهي، مگر ٻانهي کي پنهنجي ڪمن ۾ پاڻ ڪوشش ڪرڻ ۽ هٿ وجهڻ ضروري آهي، جن سان ئي هو ڪماليتن ۽ عبادتن کي حاصل ڪري سگهي ٿو ۽ پنهنجي اندر ۾ جسمانيت ۽ روحانيت جي سهڻين عملي صورتن جي تحصيل ڪري سگهي ٿو ۽ دل جي حضور ۽ توجه سان الله تعاليٰ جي نوازشن ۽ مهربانين مان فيضياب ٿي سگهي ٿو. ڪي بزرگ فرمائين ٿا ته هنن اسمن سان تخلق (صفت اپنائڻ) جي معنيٰ هيءَ آهي ته جنهن وقت عبادت ۽ اطاعت کان فارغ ٿئي ته ڪو اهڙو ڌنڌو يا ڪم ڪري، جنهن جي ذريعي پنهنجو گذران ڪري سگهي، خاص طور اهڙو ڌنڌو اختيار ڪري جو ان جو اثر ڪائنس پوءِ به باقي رهي ۽ هن کانپوءِ ٻيا به ان مان فيضياب ٿين ۽ فائدو حاصل ڪندا رهن.

تعبد

عبدالخالق: خلقڻهار جو ٻانهو، اهو شخص آهي جيڪو هر شيءِ جو اندازو ۽ ان جو فيصلو الله تعاليٰ جي مرضي مطابق ڪري، چوٽه جڏهن الله پنهنجي صفت ”خلق ۽ تقدير“ جي مٿس تجلي فرمائي آهي، ته هاڻي هي پاڻ ڪنهن شيءِ جو اندازو ۽ تعين اهڙو ڪندو جهڙو ان شيءِ واسطي باري تعاليٰ ڪيو آهي.

عبدالباري: پيدا ڪندڙ جو ٻانهو، جنهن جي هڪ معنيٰ ته ”عبدالخالق“ واري ساڳي معنيٰ آهي، پر ٻي معنيٰ ۾ ”باري“ جو ٻانهو، اهو آهي جنهن جو عمل هر فرق ۽ اختلاف کان پاڪ هجي. تنهن ڪري هو اهڙو ئي عمل ڪندو جيڪو اسم ”باري“ جي مطابق ۽ ان سان مناسب هوندو. ڇو ته، ”باري“ لفظ براءِ ورتل مان آهي، جنهن جي معنيٰ آهي فرق ۽ تفاوت کان پري (پاڪ) جيئن هن آيت مبارڪ ۾ آهي: مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِن تَفٰوُتٍ (الملڪ: ۳) ”رحمن جي خلق ۾ ڪو تفاوت نه ڏسندين“.

هاڻي جڏهن ته ان شخص تي به اسم ”باري“ جي تجلي پئي آهي، تنهن ڪري هن جو هرڪو عمل فرق ۽ اختلاف کان پاڪ هوندو ۽ ”الباري“ به انهن اسمن مان آهي جيڪي اسم ”الرحمن“ جي شاخ آهن يعني جن اسمن تي اسم ”رحمن“ شامل آهي. عبدالصورت: يعني مصور جو ٻانهو، اهو آهي جيڪو پاڻ سان گڏ ٻئي شخص کي به اها صورت ڏئي جيڪا صورت حق تعاليٰ جي حڪم ۽ رضا مطابق ۽ موافق هجي. ان ڪري ته ان ٻانهي جو فعل الله جي پنهنجي اسم ”مصور“ جي تجلي سان آهي.

توهان جنت ۾ نٿا وڃي سگهو، جيستائين ايمان وارا نٿا ٿيو ۽ توهان پورا مومن نٿا ٿي سگهو، جيستائين توهان کي هڪ ٻئي سان محبت ناهي. ڇا مان توهان کي اهڙي ڳالهه نه ٻڌايان جو ان تي عمل ڪريو ته اوهان کي هڪ ٻئي سان محبت پيدا پيدا ٿي وڃي. اها ڳالهه هي آهي ته پاڻ ۾ سلام جو رواج ڦهلايو ۽ ان کي عام ڪريو. (مسلم)

ابديتوريل
چيف ايڊيٽر

اذسج ۽ پورو سچ

قرآن مجيد مال ۽ دولت کي گڏ ڪرڻ ۽ ان کي مخلوق جي حاجتن ۽ تڪليفن تي خرچ نه ڪرڻ کي ”فساد في الارض“ سان تعبير ڪيو آهي. سوره قصص ۾ قارون جي واقعي بيان ڪرڻ وقت ارشاد فرمايو ويو ته: ”وَلَا تَبْخِرُوا الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ“ ﴿القصص: ۷۷﴾

قارون کي اهو ڪونه چيو ويو ته تون حرام ذريعن سان مال ڪمايو آهي، تون هارين ۽ مزدورن جو استحصال ڪري دولت ڪئي ڪئي آهي. پر کيس چيو ويو ته: أَحْسِنُ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ”جيئن دولت ذريعي الله تعاليٰ تنهنجي مٿان احسان ڪيو آهي ته تون به ماڻهن تي احسان ڪر.“ مگر هن دولت کي خدا جو احسان ۽ نعمت نه سمجهيو، بلڪ ان کي پنهنجي علم، صلاحيت ۽ مهارت سان لاڳاپي ڇڏيو. ان ڪري الله تعاليٰ دولت جي خرچ نه ڪرڻ کي فساد في الارض قرار ڏئي دولت مند قارون کي هڪ فسادي ۽ باغي انسان قرار ڏنو. مگر اڄ جا دولتمند ۽ ”تڪاثر“ (گهڻي کان گهڻو گڏ ڪرڻ) جي مرض ۾ مبتلا ماڻهو ۽ ”الذِي جَبَمَ مَالًا وَعَدَدًا“ ﴿الهمزة: ۲﴾ (مال ڪنو ڪرڻ ۽ ڳڻيندو رهڻ) واري استحصالِي بيماري ۾ قاتل انسان، جيڪي نهايت ظلم ۽ زيادتي سان انسانن جي پيداواري وسيلن تي ڌاڙا هڻي دولت جا انبار ڪنا ڪري چڪا آهن. ڇا اهي فسادي، باغي ۽ قومي ڏوهاري ناهن، ڇا اهي واجب القتل ناهن، ڇا انهن کي قارون وانگر زمين ۾ غرق نه ڪيو وڃي؟

امام احمد بن حنبل، ابوبڪر جصاص، امام دائود ظاهري، امام ابن حزم اندلسي ۽ ٻين بي شمار فقيهن صاف لکيو آهي ته بڪايل ۽ مفلس انسان کي اهو حق حاصل آهي ته هو جيڪڏهن بڪ وگهي مرڻ تائين پهچي وڃي ته بڪ مٽائڻ لاءِ هو دولت مند سان جنگ ڪري سگهي ٿو. جيڪڏهن دولت مند هلاڪ ٿي وڃي ته مفلس تي نه قصاص آهي ۽ نه ئي وري ديت ۽ کيس آخرت ۾ قتل جي عذاب ۾ به ڪو پڇاڻو نه ٿيندو.

فقيهن جو ان ڳالهه تي به اتفاق آهي ته ان ڳوٺ جا سڀ ماڻهو گنهگار ٿي اٿندا جنهن ڳوٺ ۾ هڪ به ماڻهو بڪ وگهي مري وڃي ۽ ڳوٺ وارن ان جي سار سنڀال نه لڌي هجي. اهڙو ڏوهه فوجداري قانون هيٺ به اچي سگهي ٿو. سمورا ڳوٺ وارا ان بڪايل شخص جي هلاڪ ٿيڻ تي ديت به پريندا. اڄ مسلم معاشرتي ۾ سوين ماڻهو خودڪشون ڪن ٿا، بڪ سبب پاڻ کي ساڙين ٿا. پنهنجي بچڻ ۽ اولاد کي وڪڻڻ لاءِ بازارن ۾ هوڪا ڏيندا ٿا وتن، بي روزگاري ۽ افلاس کان تنگ اچي اولاد کي ۽ گهر وارن کي قتل ڪندا ٿا رهن. مگر معاشرتي جا دولت مند ماڻهو انفاق ۽ احسان کان عاجز آهن. انهن کي ڪو به اٺو ڪونهي. هو هونئن تي وڃي پنهنجن ٻارن سان گڏ هڪ ويلي جي کاڌي تي ڏهه ڏهه هزار رپيا ضايع ڪري اچن ٿا. هو تفريح خاطر ٿڌن علائقن ۾ وڃي لکين رپيا لٽائي اچن ٿا. هڪ پيرو سال ۾ ٻاهرين ملڪن جو چڪر لڳائڻ به هنن جي مزاج

درست رکڻ لاءِ تمام اهم آهي. ان تي ته ڪروڙين رپيا خرچ ڪرڻ تمام ضروري آهي. اهو عمل هن وقت اهي فطرت مسخ شده انسان ڪري رهيا آهن. جڏهن ته معاشري جا مفلس ماڻهو، سندن اڙوس پڙوس جا رهاڪو، مُردِي ڪي ڪفن ڏيڻ لاءِ به پريشان آهن. ڇا اغوا، ڊڪيٽي، چوري، قتل ۽ رهزني جا واقعا اهڙي هلاڪت خيز ماحول ۾ معمول نه ٿا بڻجي سگهن. ڇا اهڙن واقعن جي خلاف انهن پيٽ پريل بد ڪردار انسانن کي مذمت ڪرڻ جو حق ڏئي سگهجي ٿو؟ ڇا اهو وقت هاڻي پري آهي جڏهن بڪايل ۽ اگهاڙن پيرن وارا مظلوم انسان ٻاهر نڪري ايندا ۽ عاليشان گهرن ۽ ماڙين کي مٽائي ڇڏيندا. گهر جي رهاڪو بدڪردار ماڻهن کي التو تنگي چوراهن تي ڦاهيون ڏيندا ۽ ”فساد في الارض“ ۽ بغاوت جي ڏوه جو خدائي انتقام وٺندا؟

”مڪافاتِ عمل“ جو خدائي قانون جڏهن حرڪت ۾ ايندو ۽ انقلاب جو لمحو جڏهن ويجهي کان ويجهو ٿيندو ويندو ته اوهان هت ئي ڏسندؤ ته ظالم، مستڪبر، مترف، مسرف جيڪي سمجهن ٿا ته هر سال عمرو ڪري هو خدا کي راضي ڪن ٿا ۽ مدرسن ۾ ڇندو ڏيئي مال کي پاڪ رکيون اچن ٿا هي ظالم پنهنجن نوڪرن، ملازمن، مزدورن ۽ هارين کي ايترو به سندن محنت جو حق ادا ڪرڻ لاءِ تيار ناهن جنهن سان هو پنهنجون ضرورتون پوريون ڪري سگهن. مزدور ۽ نوڪر جي ماهوار پگهار هوندي هڪ ويلي جي اسراف کان به گهڻو گهٽ هوندي آهي. صنعتڪار سال به سال نئين مل ۽ فيڪٽري لڳائي ٿو مگر مزدور پوري عمر پنهنجي ڪرائي جو مڪان تبديل نٿو ڪري سگهي. هن کي اها حسرت حياتي ۾ رهي ٿي ته ڪاش هن جو پنهنجو گهر به هجي جنهن جو هو مالڪ هجي. الميو وري اهو آهي ته سرمائي مان سرمائي وڌائڻ ۽ امير جي امير تر ٿيڻ جي انهيءَ نظام کي مذهبي پيشوائيت جي ٽوٽي مليل آهي. هن وقت سڄي عالم اسلام ۾ سينين کي چيو ويو آهي ته اهي سال ۾ پنهنجي بچت رقم تي اڍائي سيڪڙو ڪيڊي آجا ٿي وڃن ٿا. ليڪن اهو نظام جنهن ۾ پورهئي جو استحصال ٿئي ٿو، پورهيت جي ضرورتن کي نظر ۾ رکي ان جي اجرت متعين نه ٿي ٿئي پر ان جي مجبورين جو ناجائز فائدو وٺي ان جي اجرت متعين ڪئي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح رياست جي اجتماعي وسيلن تي پورهيت جو حق تسليم نه ٿو ڪيو وڃي، اها استحصال جي بدترين شڪل آهي، انهيءَ نظام جي خلاف مذهبي طبقن جو ڪو به ردعمل سامهون نه ٿو اچي. ٻئي طرف انهيءَ استحصال جي نتيجي ۾ ڌرتيءَ جي مٿان آسمان هي لڦاءُ وري وري ڏسي چڪو آهي ته انهن سرمائيدارن جي انهيءَ طريقي سان ڪمپايل دولت تي انهن جو اولاد ڪتن وانگر هڪ ٻئي سان وڙهندو رهي ٿو ۽ انهن جون پاڻ ۾ دشمنيون پيدا ٿينديون رهيون آهن. ڇو ته استحصال جي ظلم جي ڪمپايل دولت جا اهڙائي نتيجا تاريخ ۾ عبرت جو نشان بڻيل آهن. جڏهن محتڪش انسانن جا تون حق ڦٽائين ٿو ۽ انهن کي افلاس جي موت ۾ ڌڪيلي ٿو ڇڏين ته انهن جي بد دعائن سان تنهنجي آخرت پڻ تباهه ۽ برباد ٿي ويندي. ان حرام جي دولت مان هڪ رپيو به توکي عذاب الاهي کان بچائي نٿو سگهي ۽ هن دنيا ۾ به اها دولت قتل ۽ خونريزيون ڪرائيندي رهندي، جنهن جو وبال به تنهنجي مٿان پوندو.

مفاد پرستيءَ جي هن دور ۾ پورو سچ نٿو چيو وڃي ۽ نه ئي لکيو وڃي ٿو. اڌ سچ هي آهي ته ڪجهه ماڻهو معصوم ٻارن کي اغوا ڪن ٿا. ڪوچن تي ڏاڙا هڻي مسافرن کي لٽين ۽

ڦرين ٿا. گهرن ۾ گهڙي سامان کڻي وڃن ٿا. رستن تي قتل ۽ غارتگري ڪن ٿا. ڪي وري بمن جا ڌماڪا ڪن ٿا. بي گناه شهرين جو قتل عام ٿئي ٿو. مقدس جاين تي ماڻهن کي هلاڪ ڪيو وڃي ٿو. اهي سڀ ڏوهاري، قومي مجرم، انسانيت جا دشمن ۽ ملت جا ويري آهن. انهن کي واقعي سخت سزائون ڏنيون وڃن. پر ان کان پوءِ پورو سچ هي آهي ته اصل ڊاڪو، چور ۽ ڏوهاري اهي آهن جيڪي صدر هائوس، وزير اعليٰ هائوس ۽ جي ايج ڪيو ۾ رهائش پذير آهن. قومي دولت ۽ وسيلن جي اهي ”معتبر ۽ شريف“ ماڻهو ڦرل ڪن ٿا. انهن حڪمرانن گذريل سٺ سالن کان وڌيڪ عرصي ۾ هن ملڪ جي عوام جي جيڪا ”خدمت“ ڪئي آهي، اها آهي ”قومي خزاني کي لٽڻ ۽ ڦرڻ“. انهن قومي دولت ذريعي مليون ۽ فيڪٽريون ٺهرايون آهن. انهن ٻاهرين بئنڪن ۾ سموري دولت کڻي ڪئي آهي. انهن يورپ ۽ آمريڪا ۾ ذاتي گهر ۽ ماڙيون بڻايون آهن. اهي حڪمراني ان ڪري ڪندا آهن ته ان ذريعي هو دولت جا آساني سان انبار ڪندا آهن. عوام، جمهوريت ۽ مذهب جو نالو استعمال ڪري عوام کي دوکو ڏيندا رهن ٿا ۽ عوام آساني سان انهن دوکيبازن کان دوکو کائيندو ٿو رهي. عام طرح عوام بي سمجهه، جذباتي ۽ تقليدي ذهن رکندو آهي ۽ اهو جنرلن ۽ سياستدانن کان دوڪي کائڻ جو هميشه عادي رهيو آهي. پورو سچ اهو آهي ته حڪمران عوام کي بڪ ۽ افلاس ڏانهن ڌڪيندا ٿا رهن ۽ پوءِ ويچارو عوام انهن ننڍن ننڍن گناهن ۾ مبتلا ٿي معاشري کي بد امن جي روڳ ۾ مبتلا ڪيو آهي، پر ان جي پيدا ڪرڻ ۾ حڪمران جو ئي دخل آهي. اهي آمريڪا جي غلامي جو طوق ملڪ کي پارائين ٿا، آمريڪي مفاد ۾ جنگيون چيڙين ٿا. آمريڪي ڊالرن جي حاصل ڪرڻ خاطر فوج سان ساز باز ڪري پنهنجن ماڻهن جو قتل عام ڪرائين ٿا ۽ ڊالرن جي عيوض پنهنجي ملڪ جا شهري آمريڪا جي حوالي ڪن ٿا. ملڪ ۾ بحرانن کي جنم ڏيئي عوام کي غربت جي آخري حد تائين پهچائين ٿا ۽ پوءِ ٻاهرين امداد کي حاصل ڪري عياشيون ڪن ٿا. هڪ مخصوص ٽولو هن ملڪ تي قابض آهي ۽ اهو ٽولو هر دور ۾ قابض ٿيندو پيو اچي ۽ ايندڙ دور ۾ به اهو ٽولو ئي قابض رهندو. عالمي ڪفر جو ايجنٽ اهو طاغوت ٿو ٿو گهڻو ڪري پوري عالم اسلام تي چانيل آهي. ان ٽولي پنهنجا فڪر، موقف ۽ نظريا گهڙيا آهن ۽ انهن کي ڪن مذهبي پيشوائن جي تائيد به حاصل آهي ۽ پوءِ اهي سڀ گڏجي سڏجي ڪرپشن ۽ لٽ ڦر ۾ شامل ٿي وڃن ٿا. دنيا هاڻي شعور جي اک کولي آهي. انسانن کي شعور ۽ آگاهي ڏيڻ جو هي لمحو آهي. قرآن مجيد کان وڌيڪ بي ڪنهن هنڌ تان شعور نٿو ملي سگهي. اچو ته گڏجي قرآن جي انقلابي نظريي تي گڏ ٿيون ۽ اعليٰ ۽ بلند نصب العين يعني انسان ذات جي آزادي ۽ پنهنجي خالق جي ڏنل منشور تي ڪنو ٿي وڃون. ان بلند نصب العين ذريعي اسان لاءِ روشني جي صبح اڀري سگهي ٿي.

به بڪيا بگهڙ پڪرين جي ڌڻ ۾ ڇڏيا وڃن ته اهي پڪرين کي انهيءَ کان وڌيڪ تباهه نه ٿا ڪري سگهن جيترو ماڻهوءَ جي دين کي دولت، عزت ۽ مرتبي جو حرص تباهه ڪندو آهي. (ترمذي، دارمي)

قوم بابت جديد نظريو ۽ قرآن

پاڪستان جي ٺهڻ جو بنياد ٻه قومي نظريي کي بنايو ويو. تصور اهو ڏنو ويو ته دنيا ۾ قومون صرف ٻه آهن: مؤمن ۽ ڪافر. جهڙوڪ نبي صلي الله عليه وسلم جي بعثت ۽ قرآن جو نزول دنيا مان قومن ۽ قبيلن کي ختم ڪري دنيا کي ٻن قومن ۾ ورهائڻ لاءِ ٿيو.

جيڪڏهن ائين چئجي ته دنيا مان اختلاف ختم ڪرڻ لاءِ نبي ﷺ جي بعثت ۽ قرآن جو نزول ٿيو ته اهو چوڻ بلڪل صحيح ٿيندو، جيتوڻيڪ قومن ۽ قبيلن ۾ باهمي مفادن جي ٽڪراءَ جي ڪري اختلاف پيدا ٿيندو رهيو آهي. ته به اهو چوڻ صحيح نه ٿيندو ته اسلام قومن ۽ قبيلن کي ختم ڪرڻ گهري ٿو. ڇاڪاڻ ته اختلاف جو سبب قوم ۽ قبيلو نه هوندو آهي؛ مفادن جو ٽڪراءَ اختلافن جو سبب ٿيندو آهي. مفادن جي ٽڪراءَ کي حل ڪرڻ لاءِ اسلام نظام عدل ڏنو آهي؛ قومن کي ختم ڪرڻ لاءِ اسلام اهڙو ڪو به فارمولو نه ڏنو آهي. بلڪ قومن ۽ قبيلن ۾ ماڻهن کي ورهائڻ جي عمل جي الله پاڻ ڏانهن نسبت ڪئي آهي، جيڪا ڳالهه ان جو دليل آهي ته الله تعاليٰ ان ورهاست کي رد نه ٿو قبول ڪري ٿو. بلڪ اهو ٿو ثابت ٿئي ته اهو عمل فطري آهي. الله جو فرمان آهي: **وَجَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّ قَبَاۡئِلَ لِتَعَارَفُوْا** ”اسان اوهان کي شعبن ۽ قبيلن ۾ ورهايو آهي، ته اوهان جو پاڻ ۾ تعارف ٿي سگهي.“ (الحجرات: ۱۳)

بني اسرائيلن جي قبيلن ۾ تقسيم کي الله پاڻ ڏانهن منسوب ڪندي فرمايو آهي: **وَقَطَعْنٰهُمْ اَشْتٰقَۃً عَشْرًا اَسْبَاطًا اُمَّمًا**. (الاعراف: ۱۶۰) نه صرف اهو پر ماڻهن جي مختلف ميڙن ۽ گروهن کي جيڪي علامتون قوم ۽ قبيلي جي سڃاڻ ڏينديون آهن، تن کي نه رڳو الله پيدا ڪيو آهي، پر انهن کي الله پنهنجي نشانين مان هڪ نشاني قرار ڏنو آهي. اهي نشانين آهن رنگ ۽ زبان. جيئن فرمان آهي:

وَمِنْ اٰيٰتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ (الروم: ۲۲)

”الله جي نشانين مان آهي آسمانن ۽ زمين جي پيدائش ۽ اوهان جي زبانن ۽ اوهان جي رنگن جو اختلاف.“

ٻئي هنڌ الله تعاليٰ فرمايو آهي:

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَاَلْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ (فاطر: ۲۸)

”۽ ماڻهن، جانورن ۽ چوپاين جا به ان طرح مختلف رنگ آهن.“

الله زمين جي متاچري تي موسمون به مختلف رکيون آهن، نشيب ۽ فراز، هيٺاهيون ۽ مٿاهيون پيدا ڪيون آهن. ڪٿي ريتيلي زمين آهي، ته ڪٿي پٿريلو ۽ ڪٿي ميداني. پيداواري ذريعن جيڪي انسان لاءِ رزق ۽ روزگار جو ذريعو آهن، سي مختلف جڳهن تي مختلف آهن. اهي سڀ لفظ آهن جيڪي الله پيدا ڪيا آهن ۽ اهي سڀ انسان جي مزاج، رنگ، رهڻي ڪهڻي، اٿڻي ويهڻي، لباس، ڪاروبار، زبان وغيره کي جدا جدا ۽ مختلف بنائڻ ٿا. انهن کي نه ماڻهو

پيدا ٿو ڪري سگهي نه تبديل ٿو ڪري سگهي، ان ڪري قومن جي فرق کي به انسان ختم نه ٿو ڪري سگهي. الله تعاليٰ ان ئي سبب جي ڪري قومن ۽ قبيلن کي ٺاهڻ جي نه صرف پاڻ ڏانهن نسبت ڪئي آهي، پر اهي عوامل ۽ لفظ جيڪي ماڻهن جي رنگ، زبان ۽ رهڻي ڪهڻي ۾ فرق جو سبب بنجن ٿا، انهن کي به الله پنهنجي نشانين مان ڳڻايو آهي.

تنهن جي ڪري اهو چوڻ بنهه غلط ٿيندو ته الله پنهنجي دين اسلام جي ذريعي قومن کي ختم ڪرڻ ٿو گهري. نه رڳو اهو ته دين اسلام قومن کي ختم ڪرڻ نه ٿو گهري پر دين اسلام پنهنجي مڃيندڙن جي الڳ قوم بنائڻ به نه ٿو گهري. نه ئي اسلام پنهنجي مڃيندڙن کي قوم بنائڻ جي ڪا تعليم ڏني آهي.

لغوي لحاظ کان ”قوم“ جو اصل مادو ”ق. و. م“ آهي. عربيءَ ۾ اهو مادو جن مختلف صيغن ۾ استعمال ٿيو آهي، اتي ان جي معنيٰ ۾ جاءِ ۽ زمين کي وڏو دخل آهي. جيئن ان جي هڪ صورت آهي ”قار“، بيٺو. هن معنيٰ لاءِ ضروري آهي ته ڪا جاءِ هجي جتي بيٺو جو عمل ٿئي. ”قيام“: رهڻ ۽ ڪنهن هنڌ کي وطن بنائڻ جي معنيٰ ڏيندو آهي. ”المقام“: رهڻ جي جاءِ، ”مقيم“: رهائشي، ”القائم والقائم“: ثابت ۽ سڌو، جنهن ۾ ٿيڻاڻي ڦڙائي نه هجي، ”اقامة“: رهائش اختيار ڪرڻ. ”تقويم“ مصدر آهي، چئبو آهي: ”قوم الشي“: بمعنيٰ ”عدل“: نيڪ بنايائين، ان ۾ جيڪي ٿيڙايون ۽ ڦڙايون هيون، سي ڪڍي ڇڏيائين. قوم: ماڻهن جي اهڙي جتي کي چئبو آهي، جيڪي ڪنهن هڪ جاءِ تي گڏ ٿيا هجن ۽ اهي هڪ ٻئي کي قوت فراهم ڪندڙ ۽ گڏجي هڪ ٻئي کي سگهه فراهم ڪندڙ هجن. معجم الفاظ القرآن الڪريم ۾ آهي: ”ماڻهوءَ جي قوم ان جي قريبن کي چئبو آهي، جيڪي ان جا تابع ۽ ان سان گڏ رهندڙ هجن“ ”نبي جي قوم“ ان جو ڪٽنب آهي ۽ اهي جيڪي ساڻس وطني يا اهڙا ٻيا اجتماعي رابعا ۽ تعلق رکندڙ هجن. قرآن ۾ قوم نوح، قوم هود، قوم ابراهيم، قوم لوط، قوم موسيٰ، قوم تبع ۽ قوم صالح جي اضافت سان قوم جو ذڪر ٿيو آهي. هر جڳهه تي مراد اها آهي جيڪا مٿي ٻڌائي وئي. پوءِ نبيءَ جا اهي هم قومي مؤمن هجن يا ڪافر، سندس قوم چئبا. جيئن قرآن ۾ قارون لاءِ چيو ويو آهي:

اِنَّ قَارُوْنَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ (قصص: ۷۶)

”قارون موسيٰ عليه السلام جي قوم مان هو. پوءِ پنهنجي قوم تي ظلم ڪيائين“

نوح جي ڪافر سردارن کي الله سندس قوم سڏيو آهي، جيئن سندس فرمان آهي:

فَقَالَ الْمَلٰٓئِةُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ (مؤمنون: ۲۴)

”نوح جي قوم جي جن سردارن ڪفر ڪيو، انهن چيو“

اهڙيءَ طرح نبي جي مٿان ايمان آڻيندڙ جي، مومن ۽ مسلمان هئڻ باوجود قوم اها سڏي جنهن سان ان جو وطني تعلق آهي، جيئن قرآن جي هن آيت مان اهو سمجهه ۾ اچي ٿو:

فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَّهُمْ مَوَدُّوْنَ فِتْحٰرِيْرُ رَقِيْبَةٍ مَّوْمِنَةٍ (النساء: ۹۲)

”جيڪڏهن اهو مقتول اوهان جي دشمن قوم مان آهي ۽ مومن آهي ته مومن ٻانهو آزاد ڪرڻو آهي.“

ايمان جو صحيح تصور ڇا آهي؟

ايمان، ان عام سوچ کان گهڻو اتم ۽ اعليٰ آهي، جيڪا عوام ۾ مشهور آهي. ايمان ڪنهن ماڻهوءَ بابت راءِ ڏيڻ، ڪنهن مسئلي بابت فتويٰ جاري ڪرڻ، ڪنهن فلسفي کي مڃڻ يا ڪنهن نفسياتي رنگ ۾ رڳڻ جو نالو نه آهي، پر هي ته هڪ گنپير تعلق جو نالو آهي جيڪو انسان کي سندس ظاهر کان وٺي دل جي اونهائين تائين خالق ڪائنات سان ڳنڍي ٿو ڇڏي. ان مالڪ سان ناتو جوڙي ٿو جنهن کيس وجود عطا ڪيو ۽ ان جي پالنا ۽ پرڳهور جو به هڪ مضبوط انتظام ڪري کيس مري ڪپي وڃڻ کان بچائي ورتو.

جهڙيءَ طرح جڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن ڪم ڪار سان لڳڻ کان پوءِ هڪ طرف پنهنجي وقت جو پورو پورو استعمال ڪندو آهي ۽ ٻئي طرف پنهنجي حال ۽ مستقبل کي به سنواريندو ۽ محفوظ ڪندو آهي؛ اهڙيءَ ئي طرح جڏهن انسان ايمان جي پڙ ۾ داخل ٿيندو آهي ته ڄڻ هو پنهنجي نين ذميدارين ۾ داخل ٿيڻ سان گڏوگڏ انهن کي ڪاميابي سان نپائڻ جا وسيلو به اختيار ڪري وٺندو آهي. قرآن مجيد ڇٽيءَ طرح سمجهايو آهي ته خدائي دعوت جي سڌ کان پهريان ماڻهو جهڙوڪ مردا هوندا آهن. پوءِ جڏهن اهي ماڻهو رسولن جي فرمانبرداري ڪن ٿا ۽ سندن نقش قدم تي هلن ٿا ته سندن دلين ۾ خدا رخي فڪر ۽ نظريو جنم وٺي ٿو ۽ پوءِ هو اعليٰ اخلاق ۽ ڪردار جو نمونو بنجي پون ٿا ۽ هنن جي اندر هڪ اعليٰ زندگيءَ جو ڄڻ ته نئون روح ڦوڪجي وڃي ٿو.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ ﴿٢٤﴾ (الأنفال: ٢٤)

”اي ايمان وارو! الله ۽ سندس رسول جو سڌ ورنائيو جڏهن هو اوهان کي (الله تعاليٰ جي فرمانبرداري يعني انفاق في سبيل الله يا جهاد لاءِ) سڏي. انهيءَ لاءِ ته اوهان کي (روحاني موت جي حالت مان ڪڍي) زندهه ڪري ڇڏي.“

زندگي رڳو ماس ۽ رت ۾ واڌاري جو نالو نه آهي ۽ نه ئي وري جسم جي عضون ۾ چرپر جو نالو آهي. اهڙيءَ طرح جي زندگي ته جانور به گذارين ٿا ۽ شايد انهن خاصيتن ۾ انسانن کان به وڌيڪ سگهارا آهن. حقيقت ۾ زندگي ته انسان جي انهيءَ ڳانڍاپي جو نالو آهي جيڪو الله تعاليٰ کي سڃاڻڻ کان پوءِ ساڻس قائم ٿئي ٿو. جنهن جو ظاهري اظهار زباني اقرار آهي ۽ اندروني اظهار سندس حڪمن جي اڳيان جهڪي پوڻ آهي. اهڙن ماڻهن جو پنهنجي مالڪ جي اڳيان اظهار هي هوندو آهي ته:

رَبَّنَا إِنَّا أَسْعَفْنَا مَمْلُوكًا وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٩٣﴾ (ال عمران: ١٩٣)

”اي اسان جا پروردگار! اسان سڌ ڪندڙ (رسول ﷺ) جو سڌ ٻڌو جو ايمان جي طرف سڏي رهيو هو. هو چئي رهيو هو ته (اي انسانو!) پنهنجي پروردگار تي ايمان آڻيو. پوءِ اسان (سندس سڌ ٻڌو ۽) ايمان آندو.“

هاڻو، انهيءَ قول قرار کان پوءِ مؤمن ڄڻ ته هڪ نئين دنيا ۾ ڪاهي پوي ٿو جتي هو صرف پنهنجي مالڪ الله تعاليٰ جي اڳيان گوڏا کوڙي ٿو ۽ ان جي ئي مرضي مطابق حياتيءَ جا پهر پورا ڪري ٿو. پنهنجي ڏيتي ۽ لپيتي، پيار ۽ ڌڪار، سڪار ۽ ڌڪار، سڪ ۽ ڌڪ، صلح ۽ لڙائي؛ مطلب ته هر حال ۾ هو پنهنجي پالڻهار سان ويجهڙائپ جي ڳولا ۽ ان وٽان تزجي وڃڻ جي خوف کان هو پوري جو پورو سندس فرمانبردار رهي ٿو. اهو ايمان انسان ۾ هڪ نئون روح ڦوڪي ڇڏي ٿو. پنهنجي خالق ۽ مالڪ حقيقي جي سڃاڻپ رکندڙ ۽ ان کان غافل شخص جي وچ ۾ ايترو ئي سنڌو آهي جيترو روشن ڏينهن ۽ اونڌاهي رات ۾! پنهنجي پالڻهار کان بي خبر انسان مادي ساز و سامان جي لحاظ کان پلي ڪئي ڪيترو ئي سگهارو چون ٿي وڃي، پر ان جي حيثيت هڪ ڍور کان وڌيڪ نه آهي. ٿي سگهي ٿو ته هو ڪن ڳالهين ۾ هوشيار به هجي پر پنهنجي مالڪ حقيقي کان بي خبري هن کي اونڌاهين جي اونهائين ۾ قتل ڪري ڇڏيندي جيڪا کيس ناڪام ۽ نامراد بنائي ڇڏيندي. بيشڪ اهڙو ماڻهو زندهه لاش آهي!

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَشِيءُ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾ (ال انعام: ١٢٢)

”پوءِ ڇا اهو ماڻهو جو مثل هئو ۽ اسان ان کي جيئرو ڪيو ۽ اسان هن جي لاءِ نور ٺهرايو جنهن جي روشنيءَ سان ماڻهن ۾ گهمي ڦري ٿو، سو انهيءَ ماڻهوءَ جهڙو ٿي سگهي ٿو جو اونڌاهين ۾ غلطان آهي ۽ انهن مان ٻاهر نڪرڻ جي واھ ٿي ڪانهيس؟ ائين ڪافرن جي نظر ۾ اهي ڳالهيون سهڻيون ۽ چڱيون لڳن ٿيون جيڪي هو ڪندا رهن ٿا.“

ايمان واري زندگيءَ ۾ ڦٽندڙ روشني ضمير جا اها روشني هوندي آهي جيڪا انسان اندر نيڪي ۽ بدي، گناه ۽ ثواب وغيره وچ ۾ سنڌو ۽ سڃاڻپ ڪرائيندي آهي. انهيءَ ئي سبب ڪري ايمان هڪ احترام لائق شيءِ آهي.

صرف الله تعاليٰ کان بي تعلق ماڻهو ئي دنيا جي رنگينين ۾ پينلجي وڃي ٿو ۽ موقعو ملندي ئي گناهن جي گندگي ۾ ٽپي پوي ٿو. جڏهن ته مالڪ حقيقيءَ سان ناتو نپائيندڙ ماڻهو پنهنجي اندر عدل ۽ انصاف، طهارت ۽ پاڪيزگي کي اعليٰ درجي تي رسائڻ جي لاءِ هر وقت جاڪوڙيندو آهي. نتيجي ۾ پوري زمين تي برڪت ۽ معاشري ۾ سڪ ۽ سلامتي انهيءَ ايمان جي چانو ۾ ئي ابڙن ۽ وڏن ويجهن ٿا. نبي ڪريم ﷺ جن دلين اندر ايمان جي تاثير جي تشبيهه زمين تي پوندڙ پاڻيءَ جي اثر سان ڏني آهي:

”الله تعاليٰ مون کي جيڪو علم ۽ هدايت ڏني موڪليو آهي، تنهن جو مثال زمين تي جهجهي مقدار ۾ پوندڙ وڏ ڦڙي مينهن وارو آهي، پوءِ جيڪا زمين پلي هوندي سا ئي پاڻي کي چوسي ساڻي ٿي پوندي.“

ڪري ۽ کوٽي ايمان ۾ اهڙي فرق آهي ته ڪرو ايمان ڄڻ ماڻهوءَ ۾ نئون روح ڦوڪي ٿو ۽ هو هڪ مثالي زندگي بسر ڪرڻ لڳي ٿو. جڏهن ته کوٽو ايمان زندگيءَ تي ڪوبه اثر نٿو ڇڏي. ڪرو ايمان انسان کي پنهنجي مالڪ حقيقي جو فرمانبردار ۽ کوٽو ايمان کيس فقط پنهنجي نفس جو غلام بڻائي ڇڏي ٿو. حقيقت ته هيءَ آهي ته ايمان جي سار سنڀال سون ۽ چاندي جي ڍير کان به وڌيڪ سڻائڻي آهي.

اڄ ڪلھ انسان جي دلين ۾ شخصيت پرستي ۽ راڄ پرستي گهر ڪري وئي آهي، جيڪا هڪ قسم جي ريباڪاري آهي؛ جنهن جي ڪري عمل ڇڏڻ ۽ دل مرده ٿي وڃي ٿي. ان جو هڪڙو ئي علاج آهي ۽ اهو هي آهي ته انسان پنهنجي سڀني عملن جو مرڪز الله تعاليٰ جي خوشنودي کي بڻائي.

حضرت جنيد بغدادی رح جو فرمان آهي ته: ”جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ ۾ حضرت آدم^ع واري ڪفايت شعاري، حضرت عيسيٰ^ع واري پرهيزگاري، حضرت ايوب^ع وارو صبر، حضرت يحييٰ^ع واري فرمانبرداري، حضرت ادریس^ع وارو استقلال، حضرت ابراهيم^ع واري محبت ۽ حضرت محمد^ص وارا اخلاق هجن ۽ ان سان گڏ جيڪڏهن سندس دل ۾ غير الله جي لاءِ تر جيتري به جڳهه آهي، ته پوءِ اهڙي ماڻهوءَ جي اهڙين خصلتن جي الله تعاليٰ کي ڪا به پرواهه نه آهي.“ انهيءَ ڪري ڏيکاءَ واري هر عبادت ايمان ۽ ثواب لاءِ انتهائي هاڻيڪار آهي. ڇو ته مينهن جو پاڻي هميشه ڀلي زمين کي ئي فائدو ڏيندو آهي. پر جيڪڏهن اهو ئي مينهن ڪنهن پٿر تي پوندو ته فقط ان جي سختي کي ئي وائڻو ڪندو.

زندگي کي سنواريندڙ ايمان جي خاص نشاني ئي اها آهي ته ان سان انسان جو پنهنجي پالڻهار سان سڃاڻي ۽ محبت جو گهرو تعلق پيدا ٿي وڃي. ايمان انساني سوچ ۽ جذبن جو رخ موڙي ڇڏي ٿو ۽ فيصلي جي بي پناهه قوت پيدا ڪري ٿو.

توحيد اها ناهي ته اسان فقط پٿرن جي تراشيل بتن کي نه مڃيو، باقي ڌن دولت، شان شوڪت، زال، اولاد ۽ حاڪمن کي پنهنجو معبود بنائي پنهنجي جزوي يا سڀني جذبن ۽ احساسن جو رخ انهن ڏانهن موڙي ڇڏيون. ظاهري ۽ گجھي طرح جا سڀئي جتن انهن کي ئي راضي ڪرڻ لاءِ هجن ۽ باقي ٿورڙين ڳالهين ۾ الله جا ٿي رهون. اهوئي سبب آهي جو ڪيترائي ماڻهو پنهنجي گمان ۾ ته الله تعاليٰ سان وڏو گهرو تعلق رکندڙ هوندا آهن، پر سندن رهڻي ڪهڻي ۾ ان جو ڪو خاص اثر محسوس ناهي ٿيندو. بيڙي ڪڏهن به سڪيءَ تي ناهي ترندي!

صحيح ايمان ۽ توحيد جو اثر انسان جي دل جي ڌڙڪڻ، مقصد، انتظام، رهڻي ڪهڻي ۽ معاشي پيچ ڊڪ تي اهڙيءَ طرح پوڻ گهرجي جو سڀني سرگرمين جو رخ الله تعاليٰ جي فرمانبرداري ۽ سندس راضو مرڪز بڻجي وڃي.

غور ڪري ڏسو ته اسلام جا سڀئي رڪن انهيءَ حقيقتن سان ئي تعلق رکن ٿا. مثال طور نماز ۽ روزو ايمان جا اهي رُڪن آهن، جيڪي هڪ حد تائين انسان جي فقط پنهنجي ذات سان تعلق رکن ٿا؛ تنهن ڪري هر ماڻهو انهن جي ادائگي جي لاءِ فقط پنهنجي لاءِ جوابده آهي. انهن ارڪانن کي ادا ڪرڻ سان پاڪائي ۽ اخلاص ۾ واڌارو ٿئي ٿو. پر ان سان گڏ ان جو اثر معاشري تي به پوڻ گهرجي، اها به نماز ۽ روزي جي تقاضا آهي. وري ٻيو مثال ونو؛ الله جي راهه ۾ جهاد ۽ ان جي حڪمن مطابق انصاف سان فيصلا نبيروڻ لاءِ فردن سان گڏوگڏ پورو معاشرو ذميدار آهي. ڇو ته انهن معاملن کي سڄو معاشرو ئي نبيري سگهي ٿو. اسلام جتي دل ۾ الله تعاليٰ جي هيڪڙائيءَ ۽ سندس اڳيان پنهنجي سڀني عملن جي جوابدهي جو يقين پيدا ڪري انسان جي عمل ۽ ڪردار کي سنواري ٿو، اتي وسيلن جي باري ۾ به رهنمائي ڪري ٿو ته جيئن دولت کي معاشري ۾ سڌارڻ ۽ سنواري جو ذريعو بنايو وڃي.

حافظ بيهقي حلال روزي ڪمائڻ کي به ايمان جو هڪ شعبو ٻڌائي ٿو. ڇو ته حديث ۾ اچي ٿو: ”اي ماڻهو! الله تعاليٰ پاڪ آهي ۽ صرف پاڪ شيون ئي قبول ڪري ٿو.“ اهو ئي سبب آهي جو الله تعاليٰ ايمان وارن کي به اهو ساڳيو ئي حڪم ڏئي ٿو جيڪو حڪم پنهنجي رسولن کي ڏنائين:

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوَا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿المؤمنون: ٥١﴾

”اي پيغمبرو! پاڪ شيون کائو ۽ چڱا عمل ڪيو، توهان جيڪي به عمل ڪيو ٿا سي مون کان گجها ناهن.“

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُّوَا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ﴿البقرة: ١٧٢﴾

”اي ايمان وارو! سڀ پاڪ شيون کائو جي الله تعاليٰ توهان جي کائڻ لاءِ پيدا ڪيون آهن.“

حلال روزي جي اهميت جو اندازو انهيءَ ڳالهه منجهان لڳائي سگهجي ٿو جو هڪ دفعي نبي ڪريم^ص جن هڪ اهڙي ماڻهوءَ جو مثال ڏيندي فرمايو جيڪو هڪ ڊگهي سفر ۾ نڪتل هجي ۽ نهايت ئي حيراني ۽ پريشاني جي حال ۾ آسمان ڏانهن هٿڙا کڻي ”يا رب، يا رب!“ پڪاريندو هجي ۽ ان جي دعا قبول نه ڪئي وڃي، ڇو ته ان جو کاڌو، پيئو ۽ لباس حرام آهي ۽ پرورش به حرام آمدني تي ٿي اٿس. (حديث ۾ اچي ٿو ته الله تعاليٰ مسافر جي دعا کي رد ناهي ڪندو. پر هتي هڪ اهڙي مسافر جي ڳالهه ڪئي وئي آهي جيڪو مسافر هجڻ سان گڏوگڏ پريشان حال به آهي، پر پوءِ به حرام ڪمائي ۽ پرورش جي سبب سندس دعا قبول نٿي ڪئي وڃي – مترجم)

مٿين آيتن ۽ حديثن ۾ انهن ماڻهن جي لاءِ سبق آهي جن ڌن ۽ دولت گڏ ڪرڻ کي پنهنجو مقصد بنائي ڇڏيو آهي ۽ پنهنجن ڪڏن ڪرتوتن ۽ حرام خوري جي ڪري الله تعاليٰ جي رحمت کان محروم ٿي ويا آهن.

ايمان اسان کان انهيءَ ڳالهه جو به مطالبو ڪري ٿو ته پنهنجن اخلاقن ۽ ڪردارن کي سنواري ۽ سڌارڻ جو به الڪو رکون. ڇو ته هڪ حديث ۾ اچي ٿو ته رسول الله^ص جن فرمايو ته: ”توهان ۾ سڀني کان پلو اهو آهي جنهن جا اخلاق پلا آهن.“ (علامه محمد غزالي رح جي ڪتاب ”اسلام کي باري مين 100 سوال“ تان ورتل)

تفسير عثمانی

مولانا شبير احمد عثمانی

قرآن مجید جو ترجمو: حضرت تاج محمود امروتي تفسير جو سنڌيڪار: مولانا ابو عبد الله انڊيڙ

تفسير عثمان کي برصغير ۾ قرآن شريف جي معارف، مسائل ۽ علوم کي سمجهڻ لاءِ بنيادي اهميت حاصل آهي، ان ڪري تعليمي توڙي درسي مقصدن جي لاءِ مرد توڙي عورتون هن تفسير کي بيحد سهولت وارو ۽ مقبول سمجهندا آهن. صفحا: 1200 هديو: -/500 رپيا

سنڌيڪا بوڪ شاپ، 19 بلدي پلازہ گھنٽا گھر چوڪ سکر فون: 071-5628368

سنڌيڪا بوڪ شاپ، جنوئي منزل حيدر چوڪ حيدرآباد فون: 03013594679 -

سنڌيڪا بوڪ شاپ، روم نمبر 1، مهران هونل، اسٽيشن روڊ، لاڙڪاڻو فون: 03468960942

العماد بوڪ سيلرز، اردو بازار، ڪراچي فون: 0212214521، 0300-3431115

به هڪ قانون هيٺ هوندو آهي. دنيا ۾ ظلم ۽ زيادتي جي باهه ڀريل هوندي آهي، مسجدون ڪيرايون وينديون آهن، خدا جي يادگيري جا گهر ڊاهيا ويندا آهن، ڪمزور جماعتن کي ختم ڪيو ويندو آهي.

خدا تعاليٰ جي نظر انهن سڀني شين کي ڏسندي رهندي آهي، پنهنجي رحمت سان ڀرڻيندو آهي ته لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (البقره: ۱۸۶) ”شايد پاڻ ئي صحيح رستي تي اچي وڃن.“ پر جڏهن سرڪش قوتون ان مان به فائدو نه وٺنديون آهن، بلڪ پنهنجي ظلم ۾ اڃا وڌيڪ اضافو ڪنديون وينديون آهن ته پوءِ الله جو قانون حرڪت ۾ ايندو آهي: إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ (البروج: ۱۲) ”بيشڪ تنهنجي پالڻهار جي پڪڙ سخت آهي.“ جو وعيد عملي ڪردار ادا ڪندو آهي. جڏهن اهو قانون حرڪت ۾ ايندو آهي ته دنيا جنهن تي گهمند ڪندڙ ان کي هميشه وارو سمجهندا هئا، طوفان جي هڪ لهر ۾ صرف ڪجهه منٽن يا سيڪنڊن ۾ هڪ تماشو يا رانديڪو بڻجي ويندي آهي.

ان باري ۾ ڪيترائي ئي طوفان دنيا ڏسي چڪي آهي. حضرت نوح ۴ جي دور ۾ آيل طوفان به انهن مان هڪ آهي. تاريخ جو هي حادثو مسيح کان ٽي هزار ٽي سؤ اٺيٽاليهه (3339) سال پهريان گذري چڪو آهي. هي واقعو قرآن ۾ مختلف جڳهن تي ذڪر ڪيو ويو آهي، پر ان جو تفصيلي ذڪر سورة هود ۾ آهي. ۽ ان سان گڏ تورات ۾ به ان جو ڪيئي تفصيلي ته ڪيئي اختصار سان ذڪر ڪيو ويو آهي.

هن واقعي ۾ جيڪي الاهي تعليم جا نڪتا ۽ ان جا خاص خاص رخ آهن، اهي هت ذڪر ڪجن ٿا:

1. دنيا پرستيءَ جون شيون جڏهن انسانن کي خدا کان غافل ڪري ڇڏن ٿيون، جڏهن خدا تعاليٰ جي حدن (قانونن) کي توڙيو وڃي ٿو، ظلم، زيادتي ۽ چڙواڳي عام ٿي وڃي ٿي، علم کي غلط طريقي سان ۽ ذاتي مفادن لاءِ استعمال ڪيو وڃي ٿو، ترقيءَ ۽ تمدن جون شيون گمراهيءَ جا سبب بڻجي پون، خدا تعاليٰ سان ايترو به لحاظ نه هجي، جوان جي شعائر جي عزت ۽ عظمت ڪئي وڃي، جڏهن سماج ۾ اهڙي اخلاقي آوارگي پکڙيل هجي ته صداقت جي پرچار (وَلَا مَرُؤًا بِالْعُرُوفِ وَالنَّهَىٰ عَنِ الْمُنْكَرِ) ڪرڻ، حق جو آواز بلند ڪرڻ فرض آهي، پوءِ پلي ڪٿي ان فرض جي ادائگيءَ لاءِ ڪيتريون ئي تڪليفون ۽ مشقتون سهڻيون پون، ڪيتريون ئي پابنديون وڌيون وڃن. داعي جي حق واري زبان کي سازشي مجرم جو نالو ڏئي ڪري قيد ڪيو وڃي، صداقت جي لکتن لاءِ تعزيري ايڪٽ مقرر ڪيو وڃي، پر پوءِ به خاموش ناهي رهڻو. حقيقت ۽ حقيقت جي انجام جو پيغام قوم کي ٻڌائڻو ئي آهي.

2. حق جي داعي کي پنهنجي ذات، مفاد ۽ خواهشن جو فڪر ڪرڻو نه آهي، ته حڪومت يا صاحب اقتدار ماڻهن کان وڏا منصب ۽ عظيم لقب حاصل ڪري پاڻ کي ممتاز ۽ اعليٰ حيثيت وارو بنائي. هي گمراهيءَ جو رستو آهي، اهڙن منصبن جا خيال سراسر ڏوڪو هوندا آهن. حق جي پرچار کي ظاهر ۾ طعن

اسوه نوحی (عليه الصلاة والسلام)

جڏهن کان انسان هن ڌرتي تي جنم ورتو آهي، صداقت ان سان تڏهن کان ئي گڏ رهندي آئي آهي، صداقت ايتري پراڻي آهي جيترو خود انسان. صداقت جي سڪي جا ٻه پاسا آهن:

1. چڱي شيءِ وٺڻ ۽ ان جو حڪم ڪرڻ ۽
2. خراب کي ڇڏڻ ۽ ان کان روڪڻ، جنهن جو اصطلاح نالو امر بالمعروف ونهي عن المنکر آهي ۽ اها ئي صراط مستقيم آهي. اڄ جي زبان ۾ توهان ان کي ”دعوت الي القرآن“ چئي سگهون ٿا. اها خدا جي شريعت اصل ۾ هڪ آهي، توڻيجو ان کي مختلف نالن سان سڏيو وڃي.

عبارتتا شتى و حسنك واحد
و كل ذاك الجهال يشير

تنهن ڪري اسان چئي سگهون ٿا ته صداقتن جو ظهور هميشه هڪ ئي رهيو آهي پوءِ پلي ڪٿي ڪهڙي به نالي سان هجي.

حضرت ابراهيم ۴ ڪلدانين جي بت خاني کي توڙي ڇڏيو. حضرت موسيٰ ۴ بني اسرائيل کي فرعون جي غلاميءَ ۽ ظلم جي زنجير کان چوٽڪارو ڏياريو پر شيءِ هڪ آهي. هيءَ هر باطل کي مليا ميت ڪرڻ چاهي ٿي، جيڪو خدا جي تخليقي مشييت جي خلاف هوندو آهي. پوءِ پلي ڪٿي ان جو نالو توهان سياست، مذهب يا اخلاق جا اباڻيل رکو! يا تمدني ترقي يا ضرورت سان ان کي پڪاريو.

پر تاريخ گواهه آهي ته خدا تعاليٰ جي سنت هيءَ رهي آهي ته اونداهيءَ کانپوءِ روشني، گمراهيءَ جي رات کانپوءِ هدايت جو روشن صبح طلوع ٿيو آهي ۽ جڏهن شيطان جي مصنوعي خوشين کي ختم ڪري رحمان جو آواز بلند ٿئي ته پڪ سمجهو ته صداقت اچي وئي، جيڪا هميشه ايندي رهي آهي. هيءَ اها شيءِ آهي جنهن سخت کان سخت اونداهين ۾ به پنهنجي روشن منهن کي چمڪائي ڪري ظاهر رکيو. حقيقت ۾ هيءَ هڪ تلوار آهي، جنهن کي الله جي هٿ جي قوت ۽ طاقت هوندي آهي ته جيئن شيطان جي فوجن کي مٽيءَ ۾ ملائي ڇڏي، هي هڪ حق جو آواز آهي، جنهن کي الله جا نه نظر ايندڙ هٿ مٿي ڪندا آهن ته جيئن شيطاني آبادين ۾ الله جي صدا جي ڏيئي کي روشن ڪري ۽ ان ئي صداقت (امر بالمعروف ونهي عن المنکر) جو هڪ عظيم ڪردار حضرت نوح ۴ آهن.

ڪائنات ۾ پيدا ٿيندڙ واقعا، حادثا يا تبديليون خدا تعاليٰ جي نظر کان ڳجهيون نه هونديون آهن، بلڪ هر شيءِ هڪ قانون جي هيٺ واقع ٿيندي آهي ۽ ان جو فنا ٿيڻ

ڏنا ويندا، ان تي نٿوليون ڪيون وينديون. سازشي قوتن جي چوڻ تي ماڻهوان جو بائيڪاٽ ڪندا. ان تي توڪون ڪندا، ان کي چريو چوندا، ان کي ڪوڙو چوندا، پر استقامت وارو اهو آهي جيڪو ثابت قدمي سان ان دعوت جي رستي تي اٿل رهي.

3. حق جا پرچارڪ گهڻا نه هوندا، انهن وٽ وڏا هجور نه هوندا، بلڪ ڪجهه عام ۽ سادا انسان هوندا، جيڪي دنيا جي نظرن ۾ خسيس ۽ گهٽ نظرن سان ڏٺا ويندا. پر هي ماڻهواندر جا صاف ۽ اجرا هوندا آهن. سندن ارادا ايترا ته مضبوط هوندا آهن جو جيڪو ڪم اهي ڪرڻ چاهيندا آهن، اهو ڪري وٺندا آهن.

4. حق جي دعوت ڏيندڙ لاءِ ضروري آهي ته سندس ڪلام صاف، گفتگو نرم ۽ شائستانه هجي، ان ۾ تيزي ۽ ڪهرائپ نه هجي. ۽ گڏ ڪنهن کي ميجرائٽن تي مجبور به نه ڪيو ويندو. بلڪ جيڪو هدايت اختيار ڪري، پنهنجي شعور سان ۽ جيڪڏهن گمراه ٿئي، اهو به پنهنجي مرضي سان.

5. حق جي دعوت جو ڪوبه مادي اجر نه هوندو آهي. نه ئي ان جي اميد ڪجي. هن مقدس فريضي جو اجر الله تعاليٰ جي طرفان ملندو آهي. تنهن ڪري ان جي طلب به ان کان ڪرڻ گهرجي.

6. حق جي داعي سان گڏ جيڪي ماڻهو حق جي دعوت لاءِ ساڻس گڏجي جماعت جي صورت ۾ ڪم ڪندا هجن، انهن کان عليحدگي ۽ لاڳاپا ختم ڪرڻ لاءِ پلي ڪيترو به دٻاءُ هجي، پر انهن سان هر وقت ۽ هر حالت ۾ گڏ رهي ۽ ان شيءِ تي سختي سان قائم رهجي.

7. داعي الي الحق وٽ نه خزانا هوندا، نه اهو ڪو فرشتو هوندو، نه ئي وري ڪو غيب جو ڄاڻو. عام انسانن وانگي هوندو. ۽ ان ئي حالت ۾ سرڪش طاقتن سان مهاڏو اٽڪائيندو.

8. حق جي پرچارڪ لاءِ موقعي ۽ محل جي تلاش ۽ جاکوڙ اجائي آهي، نه ئي وري مصلحت جو بهانو. هر حالت ۽ هر وقت ۾ ڪم ڪرڻو آهي. اهڙي شدت سان، ته ڏسندڙ حيران ٿي وڃن، ٻڌندڙ تنگ اچي وڃن ۽ سرڪش طاقتون مقابلي لاءِ تيار ٿي وڃن.

9. نتيجي جي پرواهه نه ڪرڻ ڪپي. اهو چاهي مرضي ۽ خواهش جي مطابق نڪري چاهي ان جي ابتڙ.

10. مسلسل عمل ۽ جدوجهد جي رفتار ۾ تيزي اچي. پلي ڪئي پروبيگنڊا ڪري ان جي باري ۾ شڪ ۽ شبها پيدا ڪيا وڃن، پر ڪم ۾ سستي ۽ ڪوتاهي نه ٿئي.

11. جڏهن دل ۽ دماغ تي سرڪشي ۽ ٽڪر ۽ ظلم جو رنگ پختو ٿي ويندو آهي، ته پوءِ اهي حق جي قبول ڪرڻ جي صلاحيت کان ئي محروم رهجي ويندا آهن، تنهن ڪري اهڙن انسانن جي پرواهه نه ڪرڻ گهرجي. انهن کان الڳ رهجي. اهي ظالم آهن، سرڪش آهن، اهي سيلاب ۾ فنا ٿي ويندا. توهان صرف

پنهنجي بچاءَ لاءِ بيڙيءَ جو بندوبست ڪريو. خدا تعاليٰ جيڪا تعليم ۽ سمجهه عطا ڪئي آهي، ان مطابق عمل ڪريو.

12. ڏاڍن، سرڪشن ۽ ظالمن سان بائيڪاٽ لاءِ، خدا جي ڪري انهن کان عليحدگي اختيار ڪرڻ ۾ رشتيداري ۽ قربانداري جو لحاظ ۽ پاس رکڻ بلڪل ممنوع آهي، پلي ڪئي ڪو ويجهو مائٽ يا پٽ ئي ڇو نه هجي. بس معيار رڳو صداقت آهي. حق جي دائري ۾ جيڪو اندر آهي، اهو محفوظ آهي. جيڪو ٻاهر نڪتو تباهي ان جو مقدر آهي. تنهن ڪري اهڙن مائتن جي پرواهه ڪرڻ غلط آهي، انهن جي باري ۾ دعا ۽ معافي جي طلب اجائي آهي، جي تي پوي، ته ان کان توبه ڪجي.

13. هر هڪ شيءِ لاءِ هڪ وقت مقرر آهي. جڏهن هڪ شيءِ پنهنجي آخري انجام تي پهچي چڪي هجي ته ان لاءِ پوءِ ڪو ٻيو رستو نه آهي. ظالمن جو ظلم جڏهن آخري چيڙي تي پهچي ٿو ته پوءِ ان جو انجام هلاڪت ۽ تباهي آهي. پوءِ خدا جي حجت پوري ٿيندي، عالیشان جڳهون تباهه ٿي وينديون، عزت ۽ عظمت جا مصنوعي معيار، جن تي گهمند ڪندڙ انهن جي فنا جي نالي کان به واقف نه هئا، اهي منجي ويندا ۽ مظلوم طبقو اچي ڪري پنهنجي حقيقي جاءِ (تخت) حاصل ڪندو.

14. باطل کانپوءِ حق ايندو، رات کانپوءِ صبح نڪرندو، اونداهي کانپوءِ روشني جو جلوو ظاهر ٿيندو. شيطاني جماعت کانپوءِ رحماني جماعت جو غلبو ٿيندو. بس هي ئي خدا تعاليٰ جو قانون آهي. ان جي سنت آهي ته: **أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ**: (الانبيا: ۱۰۵) ”جيڪي ماڻهو پنهنجن صلاحيتن کي خدا جي مشييت مطابق استعمال ڪن ٿا، اهي ئي زمين تي قائم ۽ ان جا وارث رهندا“.

پوءِ جيڪڏهن خدا جي نالي تي پيدا ٿيل جماعت جي افرادن ۾ به عزم ۽ استقلال ڪمزور ٿيندو ويندو ته سندن مقدر فنايت آهي. تنهن ڪري ڪاميابي ۽ ان تي قائم رهڻ لاءِ صبر، عزم، ثابت قدمي، استقلال ۽ تقويٰ بنيادي شيون آهن. (بس اهڙي اسوهه نوحی آهي ته ماڻهو پنهنجي مشن ۾ فنا هجي، صبر جو پيالو ڪنهن به وقت سندس هٿن مان نه نڪري ۽ تقويٰ جي رسي هر وقت ڳچيءَ ۾ پاتل هجي.)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

اي مومنو! جيڪڏهن توهان کي سچ پچ ايمان آهي ته خدا جو خوف رکو ۽ جيڪو وياج قرضدارن وٽ رهجي ويو آهي سو ڇڏي ڏيو. جيڪڏهن توهان ايئن نه ڪيو ته پوءِ الله ۽ ان جي رسول سان جنگ ڪرڻ لاءِ تيار رهو. (البقره. ۲۷۸، ۲۷۹)

مالي تعاون جو قرآني نظريو

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ (البقره: ۲۱۹)

”اي پيغمبر! تو کان پڇن ٿا ته ڇا خرچ ڪريون؟ ڪين ڇو ته ضرورت کان وڌيڪ (جيڪو به آهي).“

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ (الطلاق: ۷)

”ڪشادگي ۽ وارو پنهنجي ڪشادگي ۽ آهر خرچ ڪري.“

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (الذاريات: ۱۹)

”۽ سندن مال ملڪيت ۾ گهرندڙن ۽ محرومن ماڻهن (مسڪينن ۽ گهرج وارن) جو حق آهي.“

انساني معاشري ۾ رهندڙ هر انسان جو بنيادي حق آهي ته اهو بڪايل نه سمهي. الله تعاليٰ زمين تي هر چرندڙ پرندڙ جي رزق جو ذمو پنهنجي مٿان کنيو آهي. هر انسان جون بنيادي ضرورتون (ڪاڻ پيئڻ، پاڻڻ، رهڻ، صحت ۽ تعليم) آسانيءَ سان پوريون ٿيڻ گهرجن. پر هي هڪ فطرت جو اصول آهي ته سڀ انسان پنهنجن صلاحيتن ۽ لياقتن ۾ برابر ناهن. ڪي طاقتور ته ڪي ڪمزور، ڪي ذهين ته ڪي وري نسبتاً غبي يا ڪمزور ذهن. ڪي پنهنجن ضرورتن کان وڌيڪ ڪمائيندا آهن ته ڪي وري پنهنجون ضرورتون پوريون نه ڪري سگهندا آهن، ته ڪي وري ڪمائڻ جي قابل ٿي نه هوندا آهن. تنهن ڪري زندگيءَ جي هن ڊوڙ ۾ ڪي اڳتي نڪري ويندا آهن ۽ ڪي وري پوئتي رهجي ويندا آهن. هڪ طرف اها صورتحال ۽ ٻئي طرف وري ڪي ڏاڍا فرد ۽ طبقات پنهنجي ڏاڍ ۽ استحصال سان ڪمزورن جو حق قبائلي رکندا آهن. نتيجي ۾ اهي ڪمزور پنهنجون ضرورتون پوريون ڪرڻ جي لائق نه رهندا آهن.

اهڙين حالتن ۾ اسلامي تعليم هيءَ آهي ته ماڻهو هڪ ٻئي جي مالي مدد ڪن، هڪ ٻئي جو سهارو بڻجن. ان باري ۾ اسلامي تعليم ۾ تمام وڏو زور ڏنو ويو آهي، جيئن مٿي پهرين آيت ۾ آهي ته انسان پنهنجي ضرورتن کان وڌيڪ سموري جو سمورو خرچ ڪري ۽ بي آيت ۾ آهي ته هر مالدار ۽ پيسي ڏوڪڙ وارو پنهنجي هوند مطابق ٻين جي مدد ڪندو رهي.

۽ آخري آيت ۾ ته مالدارن جي مال ۾ انهن انسانن جو حق بيان ويو آهي جيڪي پنهنجون ضرورتون پوريون نٿا ڪري سگهن. هن مان معلوم ٿئي ٿو ته الله جو پيارو انسان اهو آهي جيڪو درياءَ ڏليءَ وارو هجي. پنهنجي ڪمائي مان ٻين تي خرچ ڪري. رڳو سوال ڪندڙ کي نه ڏئي، بلڪ جيڪي سوال نٿا ڪن يا پنهنجي سفيد پوشيءَ جي ڪري سوال ڪرڻ جي عادت نٿا رکن، انهن وٽ پاڻ وڃي انهن کي سندن حق عطا ڪري. پنهنجي ڪمائي، ٻين جي ضرورتن تي خرچ ڪرڻ اعليٰ انساني ۽ اخلاقي صفت آهي. اسلام ۾ انفاق تي تمام گهڻو زور ڏنو ويو آهي. جنهن به انسان کي مال ملي ٿو، اهو حقيقت ۾ خدا جو عطيو آهي. ان جو شڪريو هيءَ آهي ته پنهنجن ضرورتن کان وڌيڪ انهن خدا جي بانهن تي خرچ ڪري جيڪي ضرورتن کان محروم آهن. ۽ ان صفت جو اعليٰ ۽ بلند درجو هيءَ آهي ته:

وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ (الحشر: 9)

”يعني اهي پنهنجن ضرورتن تي ٻين کي فوقيت ۽ ترجيح ڏيندا آهن.“

آزاديءَ جو حقيقي مفهوم

دنيا جي ٻين ڪيترن ئي لفظن ۽ اصطلاحن وانگي، اسلامي نقطي نگاهه کان ”آزاديءَ“ جو مفهوم (Concept) به ان مفهوم کان مختلف آهي جيڪو دنيا جي ٻين قومن ۾ سمجهيو يا تصور ڪيو وڃي ٿو.

جيئن ابوالڪلام آزاد رح لکن ٿا: ”اسان تورات جا صحيفا ڏٺا، زبور جون دعائون پڙهيون، سليمان جا مثل نظرن جي اڳيان گذريا، يسوع جي اخلاقي تعليم جا واعظ ٻڌا. انهن سڀني ۾ هر جاءِ تي عاجزي، انڪساري، نوڙت، ظلم سهڻ، درگذر ڪرڻ، سماحت ۽ عفو ڪرم جا ظاهر ۾ دل لپائيندڙ سراب صفت منظر نظر آيا. پر انهن مان اهي اصول ٿي پونيرن حذف ڪري ڇڏيا جيڪي قومن ۾ خود داري، سر بلندي ۽ سچ چوڻ جي صلاحيت جا جوهر پيدا ڪندا آهن. جن جي ڪري قومن جي ڳچين ۾ سچائيءَ ۽ آزاديءَ ۽ حق پرستي جو اهڙو ته ”العروة الوثقي“ هوندو آهي جيڪو نه تلوار سان ڪٽجي سگهجي ٿو، نه وري باهه ان کي ساڙي سگهجي ٿي ۽ نه ئي وري محبت ۽ خوف جا ديو ان کي ٽوڙي سگهن ٿا. ڇو ته انهن اهڙي شيءِ کي پنهنجي دماغ ۽ دل ۾ مضبوطيءَ سان جهلي رکيو آهي، جيڪا ٽٽڻ يا ڇڄڻ جي نالي کان واقف ٿي ناهي.“ (اسلام مين آزادي کا تصور)

اهو آزاديءَ جو ڪهڙو تصور آهي؟ آزاديءَ جي ڇا معنيٰ آهي؟

اهو آهي توحيد جو عقيدو. خدا جي بندگيءَ جو يقين. اسلام جي نظر ۾ آزاديءَ جو مفهوم هي آهي ته انسان الله کان سواءِ هر ڪنهن جي بندگي ۽ اطاعت کان آزاد ٿي وڃي. ايتري تائين جو پنهنجي نفس، پنهنجن خواهشن، پنهنجن مفادن ۽ اهڙن ٻين قوتن جا طوق لاهي ڪري صرف هڪ خدا جي غلامي جي رسي پنهنجي ڳچيءَ ۾ پائي.

حقيقت هيءَ آهي ته ڪائنات جي هن تڪويني نظام ۾ انسان جو رتبو ۽ درجو سڀني کان مٿي آهي. هن ڪائنات ۾ انسان کي مرڪزي حيثيت ڏني وئي آهي. قدرت جي طرفان انسان کي هيءَ صلاحيت عطا ڪئي وئي آهي ته اهو ڪائنات جي سڀني شين مان فائدو حاصل ڪري پنهنجي مقصد تائين رسائي حاصل ڪري، هيءَ پوري ڪائنات انسان کي فرمانبردار ۽ تابع ڪري ڏني وئي آهي. تنهن ڪري اسان ڏسون ٿا ته انسان پنهنجي عقل ۽ عمل سان هن ڪائنات جي شين کي مختلف صورتن ۾ شڪلين ۾ تبديل ڪري انهن مان پنهنجا غرض پورا ڪندو رهي ٿو.

انسان کي ڪائنات ۾ مرڪزي حيثيت يا ٻين جي پيٽ ۾ جيڪو ان کي بلند درجو عطا ڪيو ويو آهي، ان جو سبب هيءَ آهي ته انسان هن دنيا ۾ خدا تعاليٰ جو ”خليفو“ آهي، خدا جي صفتن جو ظهور هن دنيا ۾ انسان جي ذريعي ٿي ٿيو آهي. ۽ خدا جي صفتن جو جلوه گاهه بنجڻ جو مطلب آهي ته انسان پاڻ کي اخلاقي طور تي سگهارو ڪري. اخلاقيات جو سڌارو هڪ گڏيل سني معاشري کانسواءِ ممڪن نه آهي ۽ هڪ سٺو گڏيل معاشرو آزاديءَ کانسواءِ ٻي ڪابه

معنيٰ نٿو رکي. تنهن ڪري اسان چئي سگهون ٿا ته آزادي ۽ انسان لازم ۽ ملزوم آهن. ان جو ئي نالو دين قيمر آهي. يعني آزاد انسانن جي جڙيل معاشري جو قانون. يا انسانيت جي آزاديءَ جو قانون.

تنهن ڪري جيڪي شخص، قومون يا معاشرا آزاديءَ جي نعمت کان محروم آهن، انهن کي اڳ ۾ آزادي ملڻ گهرجي. ڇو ته آزاديءَ کانسواءِ سٺا ڪردار پيدا ڪرڻ يا بهترين معاشرا جوڙڻ، ناممڪن آهي. ان جو وڏو دليل هي آهي ته حضرت موسيٰ عليه الصلاة والسلام فرعون کي پهريان ائين نه چيو ته: ”مسلمان ٿي!“ بلڪ ان کي چيائون ته: ”بني اسرائيلين کي آزاد ڪر!“ ۽ بني اسرائيلين کي خدا جا حڪم يا قانون يا شخصي ذميواريون به تڏهن ڏنيون ويون جڏهن انهن کي فرعون کان آزادي ملي. ڇو ته غلامي انسان جي صلاحيتن ۽ خوبين کي ختم ڪري ڇڏي ٿي، پوءِ انسان اعليٰ پروگرام يا صحيح نصب العين کي سمجهي نٿو سگهي. حقيقت ۾ آزاديءَ جي نقطي جي ابتدا به توحيد جو عقيدو آهي ته انتها به توحيد يا وري چئجي ته توحيد هڪ مرڪز يا محور آهي جنهن جي چوڌاري آزادي طواف ڪري ٿي، يا شايد ڪنهن درجي ۾ اهي ٻئي هڪ به ٿي سگهن ٿا.

توحيد جي اها ڪهڙي معنيٰ آهي؟ آزاديءَ جو اهو ڪهڙو مفهوم آهي؟ اها هيءَ معنيٰ آهي ته انسان دنيا ۾ ڪنهن جو به غلام نه آهي. اهو صرف هڪ الله جو ٻانهو آهي. جيڪڏهن اهو پاڻ کي ٻئي ڪنهن جو غلام بڻائيندو ته اهو مشرڪ آهي. ۽ قرآن جو قول آهي ته: ”مشرڪ لاءِ مغفرت نه آهي.“ (النساء)

قرآن جو حڪم هي آهي ته اعليٰ اقتدار ۽ حاڪمان قوت صرف خدا تعاليٰ جي ئي آهي. اها ئي توحيد آهي ۽ حقيقي آزادي. ان کانسواءِ ٻئي جي اڳيان جهڪڻ، پاڻ کي غلاميءَ ۾ جڪڙڻ آهي. حقيقي آزادي ان نسان کي حاصل آهي جنهن جي دل ۽ دماغ ۾ خدا جو خوف ۽ ان جي اميد سندس مرڪز هجي. حقيقي آزاد معاشرو اهو چئبو جيڪو بادشاهه، شهنشاهه، قانون جو واضع، شارح ۽ قانون ساز اسيمبليءَ جو مرڪز صرف خدا کي مڃيندڙ هجي. قرآن چوي ٿو ته: لَا تَتَّخِذُوا الْكُفْرَانَ اٰلِهَةً اِنَّ اَكْبَرَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْتَفَاكُمُ ﴿۱۳﴾ (الحجرات: ۱۳)

عقيدو ته هڪ خدا جو هجي پر قانون ۽ غلبو يا طاقت وري ڪنهن ٻي قوت لاءِ تسليم ڪجي. جيئن اسلام کان اڳ ۾ انسان هي سمجهندو هو ته حق، طاقت ۽ غلبو جو نالو آهي، پر اسلام ٻڌايو ته نه، بلڪ خدا جو نالو حق آهي ۽ غلبو به ان جو ئي آهي، خدا کانسواءِ ڪنهن ٻئي کي ”حق“ ناهي ته خدا جي ٻانهن کي غلام بنائي. ان مان هي به معلوم ٿيو ته حقيقي آزادي، انساني مساوات سان جڙيل آهي، ته سڀ انسان خدا جا ٻانهو ۽ ان جا پيدا ڪيل آهن، تنهن ڪري برتري ۽ فوقيت جو ته تصور ئي نٿو ڪري سگهجي ۽ جيڪڏهن برتري ۽ فضيلت آهي به ته مرڪز جي قرب ۽ بعد جي لحاظ کان: اِنَّ اَكْبَرَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْتَفَاكُمُ ﴿۱۳﴾ (الحجرات: ۱۳)

انساني حقن جو هي اعلان فرانس جي انقلاب کان يارنهن سو سال پهريان گذري چڪو آهي، هي صرف اعلان ئي نه آهي، بلڪ گين (Gibon) جي قول مطابق: ”هڙو معاشرو، جنهن جو مثال ڳولڻ، غلطي ڪرڻ جي مترادف آهي.“

آزادي جي بنيادي گهرج

هڪ ته آزاديءَ جي سڀ کان پهرين ۽ بنيادي تقاضا، ذهني آزادي آهي. ذهني طور تي جڪڙيل فرد يا قوم يا معاشرو، ڪڏهن به عملي آزادي حاصل نه ڪري سگهندو، بلڪ ان لاءِ تصور به نه رکي سگهندو. خارجي غلاميون چاهي اهي معاشي استحصال، سياسي غلامي يا سماجي جبر ۽ ڏاڍ تي مبني هجن، اهي سڀ ذهني غلاميءَ جا عڪس هونديون آهن.

تنهن ڪري انفرادي طور تي ذهن آزاد هجن، فرد آزاديءَ سان سوچي سمجهي نتيجا ڪڍي ته پوءِ ئي اهو ڪو عملي ڪردار ادا ڪري سگهي ٿو. ڇو ته آزاديءَ سان سوچيل ۽ ڪڍيل نتيجن سان ئي عملي راهون آسان ٿينديون آهن. جيئن مولانا حفظ الرحمان رح چون ٿا:

”هر انسان کي هي بنيادي حق مليل آهي ته اهو پنهنجي عقيدتي جي مطابق ڪنهن شيءِ جي فيصلي ڪرڻ ۾ آزاد هجي. ڇو ته سچائيءَ جي تلاش ڪنهن گروه يا ٽولي جي ميراث نه آهي، بلڪ هر هڪ انسان کي هي حق آهي ته اهو جنهن شي جي باري ۾ صحيح يا غلط جو تصور رکي ٿو ۽ ان وٽ دليل به آهن، ته اهڙي ڳالهه چوڻ ۾ اهو آزاد آهي. پوءِ ٻي ڪٿي ان جي راءِ ٻين رهنمائن يا قائدین جي خلاف هجي، يا ان جي قومي راءِ جي خلاف هجي. جيڪڏهن اسان ماڻهن کي آزاد طريقي سان سوچڻ کان روڪيون يا انهن کي پنهنجن نتيجن کي بيان ڪرڻ کان روڪيوسين ته ڪيترائي سچائي جا نڪتا تاريخ جي صفحن ۾ چٽجڻ کان رهجي ويندا ۽ انسانيت ڪنهن حد تائين سچائي کان به محروم رهندي. تنهن ڪري اسان کي ايتري نرمي يا آساني ضرور ڪرڻ کپي ته هر انسان کي سندس تصور يا خيال ظاهر ڪرڻ ضرور ڏنا وڃن. پوءِ انهن جي سچائيءَ جي بنيادي معيارن (Universal Truth) تي پرک ڪري فاسد کي ڦٽو ڪجي ۽ سٺي کي قائم رکجي ته جيئن حق غالب رهي ۽ باطل ختم ٿي وڃي.“

ترقيءَ لاءِ آزاديءَ جي ضرورت

ٻيو ته عام طور تي چيو ويندو آهي ته ”ترقيءَ لاءِ آزادي ضروري آهي.“ پر هتي جيڪا اهم ڳالهه آهي، اها هيءَ آهي ته اسلامي نقطي نگاهه کان ترقي مان مراد جامع ترقي آهي، جيڪا روحاني ۽ مادي ٻنهي شين تي شامل هجي. يعني دنيا ۽ آخرت جي ڪاميابي آزادي سان جڙيل آهي. اصل ۾ حقيقت هيءَ آهي ته انسان جي زندگي هڪ تسلسل جو نالو آهي، جنهن جا ٻه رخ آهن، پر انهن مان آخري، اول تي موقوف آهي. يعني آخرت جي ڪاميابي، دنيا جي ڪاميابيءَ تي دارو مدار رکي ٿي، جيڪڏهن هتي انسان خدا جي صفتن جو ڪامل درجي ۾ مظهر بڻيو هوندو ته آخرت ۾ راحت ۽ سکون ۾ رهندو. ۽ دنيا جي ڪاميابي، ان ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ، آزادي تي موقوف آهي. صحيح آزاد معاشرا ئي بهترين اخلاقي شخصيتن کي جنم ڏيندا آهن. تنهن ڪري اسان چئي سگهون ٿا ته تمدني ترقي به ڪنهن حد تائين اخلاق کي متاثر ڪري ٿي.

هن مان هي به معلوم ٿيو ته دين ۽ دنيا جي تقسيم جو تصور صحيح نه آهي. مسلم ملڪن ۾ هي رجحان لڌو ويندو آهي ته دين جي حاصل ڪرڻ لاءِ ”ترڪ دنيا“ کي اختيار ڪرڻ گهرجي. دين ۽ دنيا گڏ نٿا ٿي سگهن. مٿي ذڪر ڪيل قضيا هن ڳالهه جو نتيجو آهن ته اسان

اسلام جي مزاج کي سمجهيو ئي نه آهي. اسلام سڀ کان اڳ ۾ پنهنجي معاشري ۽ پنهنجي نظام جي ڳالهه ڪري ٿو. بلڪ پنهنجن اصولن تي پيدا ڪيل بهترين معاشري کي بين قومن جي اڳيان دعوت جي دليل طور پيش ڪري ٿو. تنهن ڪري اهڙي تقسيم جي ڪا به گنجائش نه آهي. ان باري ۾ اسان مولانا عبيدالله سنڌي جو آخر ۾ هي ٽڪرو بيان ڪيون ٿا، جيڪو ”تفسير المقام المحمود“ ۾ سورة الانشاق ۾ لکيو اٿن:

”آخرت جا معاملو سمجهڻ لاءِ هڪ مضبوط ۽ فلسفي ذهن کپي. خبر ناهي، الاءِ چو عام مسلمانن جا ذهن ڪنهن منظم ۽ مستحڪم عملي پروگرام جي طرف توجهه نٿا ڏين. اسان جو خيال آهي ته مخالفن جي پروپيگنڊا انهن جي ذهن کي گهڻو متاثر ڪيو آهي ۽ اهي ان پروپيگنڊا جي اثر هيٺ اچي ويا ۽ ان سان گڏ هن خيال به سندن ذهن کي خراب ڪيو جيڪو ڪن صوفي منش ماڻهن انهن جي اڳيان پيش ڪيو ته دين ۽ دنيا گڏ نٿا ٿي سگهن، يعني جيڪڏهن مسلمان آخرت جي فلاح ۽ ڀلائي گهرن ٿا ته دنيا کي بلڪل ڇڏي ڏين. هن فڪر جي غلبي اڳتي هلي مسلمانن کي تمدني ترقي ڪرڻ نه ڏني، بلڪ ان لاءِ رڪاوٽ بڻجي پيو. جڏهن ته پهرئين دور جا بزرگ دنيا جي ڪمن ڪارن ۾ به اڳيا اڳيان هوندا هئا. امام ابو حنيفه رح پاڻ هڪ صوفي بزرگ هو، پر واپار به ڪندا هئا ۽ ان سان شاگردن، فقيرن ۽ غريبن جي خدمت ڪندا هئا.“ (ص 78)

تنهن ڪري بنيادي نڪتو هيءُ آهي ته دين جي فلاح لاءِ دنيا جي تعمير ضروري آهي. ۽ دنيا جي تعمير لاءِ آزاديءَ جو هجڻ ۽ آزاديءَ جو جذبو هر وقت زندهه رهڻ ضروري آهي. تنهن ڪري اسان چئي سگهون ٿا ته آزاديءَ کانسواءِ دين جو ڪافي حصو عمل کان رهجي وڃي ٿو.

تنهن ڪري حقيقي ترقي لاءِ حقيقي آزاديءَ جو هجڻ ضروري آهي.

غلام جي اندر آقا ٿيڻ جو جذبو ڇو نٿو پيدا ٿئي؟ ان ڪري هو پاڻ جهڙن غلامن کي ڏسي ٿو ۽ سمجهي ٿو ته اها غلامي صرف مون لاءِ نه آهي، پر سڀني لاءِ هڪ قدرتي شيءِ آهي، جنهن تي صبر ڪرڻ گهرجي. تنهن ڪري غلامن تي نظر وجهي پنهنجي غلامي تي گواهه بڻيو. جيڪڏهن غلامن جي بجاءِ آقائن کي ڏسي مشاهدو ڪري ها ۽ سوچي ها ته آخر اهي به انسان آهن ۽ انهي زمين تي رهن ٿا ته هن جو احساس فوراً زندهه ٿئي ها ۽ فطرت جي خير ۽ شر کي سمجهي وٺي ها. هڪ مزدور ان ڳالهه ۾ ڇو خوش آهي ته ارڙهن ڪلاڪن جي محنت جي بدلي ۾ صرف هڪ وقت جي ماني وٺي. اهو ان لاءِ جو هو پاڻ جهڙن ادنيٰ حالت وارن مزدورن کي ڏسي ٿو، پر جيڪڏهن انهن کي جانچي ها جن جي مزدوري ڪري ٿو ته هن جي اندر به جذبو جاڳي ها. هڪ بد انسان برائي ۾ تسڪين جي ڪيفيت ڇو ٿو محسوس ڪري؟ ان لاءِ جو هو ٻرن کي ڏسي ويچار ڪري ٿو ۽ سمجهي ٿو ته انسان ان لاءِ پيدا ڪيو ويو آهي ته بُرائي ڪري، جيئن سڀني ڪري رهيا آهن. جڏهن سڀ گناهه ڪري رهيا آهن ته هڪ ٻيو گناهه وڌيو ته ڇا ٿي پيو!

(مولانا ابوالڪلام آزاد، صدين جون صداقتون، ص 41)

يا الله اسين توسان وڃن ورجايون ٿا...

يَاكَ نَعْبُدُ

يا الله! اسين وڃن ورجايون ٿا ته اسان جي ٻانهپ جا سڀ حق تولا آهن. اسان کي تنهنجي ربوبيت ۽ رحمت جي پناهه گهرجي. اسان غلامي ۽ عبديت جي ڪوڙن طريقن کان تنهنجي پناهه ۾ اچون ٿا. اسان تنهنجي رحمت ۽ ربوبيت جي ذريعن جهڙوڪ: زمين، جهنگلات، ڪارخانا، خام مال جا ذخيرا، قيمتي ڌاتن، پٿرن ۽ ڪوئلي جي ڪاٺين ۽ تيل جي سرچشمن وغيره تي ذاتي قبضو ڪري نوي سيڪڙو انسانن کي، انهن ذريعن منجهان لاپ ماڻڻ ۽ کين علم ۽ تهذيب جي برڪتن کان محروم ڪندڙ، اقتدار ڌڻين – مالدار ۽ دولت مند طبقي ۽ انهن پاران گهڙيل معاشي نظام، سياسي نظام ۽ جڙتو تهذيب کي نڪرايون ٿا. اهڙي نظام ۽ نظام جي ڌڙ ڌڻين کان بغاوت ڪريون ٿا. اسين فقط ۽ فقط تنهنجي ئي نظام ربوبيت کي مڃون ۽ رائج ڪرڻ چاهيون ٿا، جنهن ۾ پيداوار جا سمورا ذريعا عوام جي لاءِ وقف هوندا آهن، جنهن نظام ربوبيت سبب هر فرد غير مشروط طور تنهنجي سمورين نعمتن منجهان ڀرپور فائدا ماڻيندو آهي. جنهن ۾ هر پورهيت ۽ محنت ڪش، پنهنجي محنت ۽ پورهپي جو پاڻ مالڪ هوندو آهي. تنهن ڪري اسين مفاد پرست ۽ استحصال پسند معاشي، سياسي ۽ تهذيبي نظامن ۽ هر قسم جي بت پرستي، شيءِ پرستي، شخصيت پرستي، ماده پرستي ۽ نفساني خواهشن کان منهن موڙي صرف ۽ صرف تنهنجي ئي ٻانهپ، بندگي ۽ اطاعت ۽ فرمانبرداري ڪنداسين. اسان شيطان جي ساٿاري جماعتن ۽ گروهن، فرعوني آمرن، ڪاروئي سرمائيدارن، هاماني دلالن ۽ آزي پيشه ور مذهبي طبقن کان بغاوت ڪري، تنهنجي حزب الله جو فرد بنجڻ جو عهد ڪريون ٿا.

يَاكَ نَسْتَعِينُ

يا الله! اسان کي تنهنجي جوڙيل قانونن جي حفاظت ۽ پناهه گهرجي.

اسين وڃن ورجايون ٿا ته تنهنجي پيدا ڪيل ربوبيت جي اجتماعي ذريعن تي نجی (Private) ملڪيت قائم ڪندڙ نظام، جنهن جي ڪري اسين پنهنجي محنت ۽ پورهپو وڪڻي پنهنجو ۽ پنهنجي ڪٽنب جو پيٽ پالڻ تي مجبور ڪيا ويا آهيون ۽ اسان جي پورهپي جي مزدوريءَ جي اجرت جو تعين به اسان جو ان – داتا ڪندو آهي ۽ اهو به ايترو مقرر ڪندو آهي، جنهن سان اسين زندهه رهي ڪري پنهنجي مجازي خدا (دولتمند، زميندار – Boss) جي دولت جي ذخيرن ۾ پنهنجي پورهپي سان واڌارو ڪرڻ جي قابل رهي سگهون. اهڙو معاشي نظام ۽ اهڙو نظام پيدا ڪندڙ طبقن جي خلاف جدو جهد ڪري انهن کي پنهنجي انجام تائين پهچائڻ لاءِ لڳاتار ڪشالا ڪائيندي صبر ۽ صلوات (ثابت قدمي ۽ فرضن جي بجا آواريءَ) جي ذريعي صرف ۽ صرف تنهنجي واهر ۽ مدد جا طلبگار آهيون.

اسين بابل جي بادشاهه کان وٺي اڄ تائين جي ترتيب ڏنل دفعات ۽ قانونن کي ٺڪرايون ٿا، جيڪي مراعات يافتہ: خوشحال طبقن پنهنجن ڌڪاريل مفادن کي تحفظ فراهم ڪرڻ لاءِ گهڙيا آهن. ڇاڪاڻ جو اهي دفعات ۽ قانون (Constitutions) غلاميءَ جي ڪنهن به جديد يا قديم شڪل کي ميساري نه سگهيا آهن ۽ نه ئي تنهنجي رحمت ۽ ربوبيت جي ذريعن کي عام ماڻهوءَ جي غير مشروط استفادي تائين پهچائي سگهيا آهن. تنهنجي نظام ربوبيت جي پيٽ ۾، انسان پاران پنهنجي گهڙيل نظام ربوبيت ۾ خرابي اها آهي جو ان ۾ عوام پنهنجون جسماني، خانداني ۽ مادي ضرورتون پوريون ڪري نه ٿو سگهي، جنهن سبب عوام کي يعني ڪنهن به عام ماڻهوءَ کي قلبي اطمینان حاصل ٿي نه ٿو سگهي ۽ اهڙي بي اطمینانيءَ سبب، هو دل جي حضور سان تنهنجي عبادت جا حق ادا ڪري نه ٿو سگهي ۽ نه ئي جبلت جي حيواني تقاضائن تي قابو پائڻ لاءِ پنهنجي عبادت ۽ رياضت منجهان ڪا هڙ حاصل ڪري سگهي ٿو. اهڙي طرح ماڻهوءَ جي فطرت ۾ تنهنجي روح ڦوڪڻ (نفخ روح) سببان جيڪا الوهي نورانيت ۽ انرجي (Divine Energy) پيدا ٿي آهي، ان نور جي ذريعي نفس تي ضابطي جي ذريعي ترقي ۽ اجاگري ماڻي نه ٿو سگهي. ڇاڪاڻ جو تون انسان کي طين لارڻ (نيڪراتي مٽيءَ - Mud) ۽ پنهنجي روح جي نور منجهان جوڙيو آهي. تنهن ڪري اهو پڌرو آهي ته جيستائين طين لارڻ، يعني جسم جون گهرجون پوريون نه ٿينديون، جيڪي زندگيءَ جي بقاء لاءِ فوري تڪميل طلب آهن، تيستائين تنهنجي الاهياتي قوت جي گهرجن ڏانهن ماڻهو (پورهيت) متوجہ ٿي نه ٿو سگهي.

حکمتِ قرآنِ انسيتوت

- قرآن حکيم جي عصري اعليٰ تعليم ۽ تحقيق جو ادارو
- قرآن حکيم جي دعوت، پرچار ۽ اشاعت جو ادارو
- عهد حاضر جي لاءِ مثالي ماڻهن جي تياري جو ادارو
- امام شاه ولي الله جي تعليمي طريقي تي قرآن حکيم جي عملي الاهياتي ۽ سماجي شعور جو ادارو

الحمدلله 2 سالن کان سڄي ملڪ جي ڪنڊڪڙج مان سوين عالم، استاد، شاگرد، دانشور، ڊاڪٽر، انجنيئر ۽ مختلف شعبن جا ماڻهو خط و ڪتابت ذريعي فهم قرآن، تدبر قرآن ۽ حکمت قرآن کورسن جي تعليم حاصل ڪري رهيا آهن. امام شاه ولي الله ﷺ جي تعليمي طريقي تي جوڙيل هنن کورسن ذريعي قرآن مجيد جي عملي الاهياتي فڪر ۽ سماجي شعور سان نه صرف انهن جي عملي ۽ عملي صلاحيتن ۽ استعداد ۾ اضافو ٿي رهيو آهي بلڪ پنهنجي شخصيت جي ارتقا ۽ سماج لاءِ مؤثر ڪردار جي ادائگي جا مقصد به حاصل ڪري رهيا آهن.

اوهان به قرآن حکيم جي ذريعي الله جي موڪليل هدايت ۽ حکمت کان بهره ور ٿيڻ گهرو ٿا ته هيٺين ايڊريس تي خط لکي داخلا فارم گهرائي سگهو ٿا.

حکمت قرآن انسيتوت: 6- سنڌي جماعت ڪوآپريٽو سوسائٽي،

نیشنل هاءِ وي ڪراچي 75030 فون: 0300-2707097

سنڌيڪار: مولانا شعيب الرحمن ڪهڙو

عليڪم بسنتي

نڪاح بابت اسوه حسنه

شادي انسان جي فطري ضرورت آهي، ان جي ذريعي انسان گناهن ۽ ڇڙواڳيءَ کان بچي سگهي ٿو، چوڪري ۽ چوڪريءَ کي هڪ محفوظ نڪاڻو ملي وڃي ٿو، هو نڪاح جي ذريعي زندگيءَ جو ساٿي، غمخوار، رازدان، محافظ، مددگار ۽ همدرد رفيق حيات حاصل ڪن ٿا، جنهن سان انهن پنهنجي زندگيءَ کي سهارو ملي وڃي ٿو، قرآن فرمائي ٿو:

وَمِنَ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (الروم: 21)

”۽ سندس نشانين مان هي (به) آهي ته، اوهان لاءِ اوهان (جي جنس) مان زالون پيدا ڪيائين ته انهن سان آرام وٺو ۽ اوهان جي وچ ۾ پيار ۽ شفقت پيدا ڪيائين، بيشڪ ان ۾ فڪر ڪرڻ واري قوم لاءِ نشانين آهن.“

پاڻ سڳورن نڪاح جي ترغيب ڏيندي فرمايو: ”جنهن کي گهر جو خرچ برداشت ڪرڻ جي طاقت هجي ته ان کي نڪاح ڪرڻ گهرجي، ڇو ته نڪاح نظر کي جهڪو رکندو آهي ۽ اوگهڙ کي محفوظ رکندو آهي ۽ جنهن کي نڪاح جي طاقت نه آهي ته اهو روزا رکي، ان سان ان کي نفساني خواهشن تي ڪنٽرول ٿيندو.“ (رواه بخاري)

ظاهر آهي ته نڪاح کان پوءِ انسان جون ذميواريون وڌن ٿيون، خرچ پڻ وڌن ٿا، تنهن ڪري انسان کي نڪاح کان پوءِ انهن ذميوارين جو احساس رکڻ گهرجي. ڇڙواڳي ختم ڪري پنهنجي نفس تي ڪنٽرول رکڻ گهرجي. عام حالتن ۾ نڪاح ڪرڻ سنت آهي ۽ حديث شريف ۾ ان جي ترغيب ڏني وئي آهي، باقي جيڪڏهن گهر جو خرچ برداشت نٿو ڪري سگهي يا ان کي يقين آهي ته آءٌ پنهنجي گهر ٻار سان صحيح هلي نه سگهندس ۽ انهن جو خيال رکي نه سگهندس ته اهڙي ماڻهوءَ لاءِ نڪاح جائز نه آهي. ان لاءِ بهتر آهي ته اهو روزا رکي ته جيئن ان جون جسماني خواهشون حد ۾ رهن، باقي کي ماڻهو سڀ ڪجهه هوندي سوندي ذميوارين کان بچڻ جي لاءِ نڪاح کان ٿاهرو مينهن جيان ڀڄندا آهن ۽ ڇڙواڳيءَ جي زندگي گذاريندا آهن، اها پاڻ سڳورن جي سنت سان بغاوت آهي. ۽ اهو ماڻهو پاڻ سڳورن جو امتي ٿي نٿو سگهي. پاڻ سڳورن ﷺ جو فرمان آهي:

النكاح من سنتي فمن رغب عن سنتي فليس مني

”نڪاح منهنجي سنت آهي، جنهن منهنجي سنت کان منهن موڙيو، اهو مون مان نه آهي.“ انسان دنيا ۾ ان جي لاءِ نه آيو آهي ته هو ڪجهه وقت جي لاءِ کائي پيشي، عيش ڪري ۽ مري وڃي، بلڪ هڪ انسان تهذيب، پاڪيزگي ۽ برائين کان بچي ۽ ذميواريءَ واري زندگي گذاري اعليٰ مقام تي پهچي سگهي ٿو، هڪ ذميوار انسان جي شاديءَ جو قصو ٿي اهو هوندو

آهي ته، هو پنهنجي شريڪ حيات جي تعاون سان پنهنجي نفس کي گناهن کان پاڪ رکي، اهڙن ماڻهن سان ئي الله مدد جو وعدو فرمايو آهي. الله تعاليٰ جو فرمان آهي:

إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ (النور: 32)

”جيڪڏهن اهي غريب هوندا ته الله کين پنهنجي فضل سان آسودو ڪندو.“

مؤمن ۽ ديندار شريڪ حيات هڪ ٻئي کي نيڪيءَ جي ترغيب ڏيندا آهن ۽ هڪ ٻئي جي لاءِ سهارو بڻجندا آهن. اهوئي سبب آهي جو مرد ۽ عورت ٻنهي کي چيو ويو آهي ته شريڪ حيات جي انتخاب جي وقت ايمان، دينداري، شرافت ۽ اخلاق جو لحاظ رکو، اهڙا زال مڙس جيڪي هڪ ٻئي سان نيڪيءَ ۾ تعاون ڪن ٿا، انهن بابت پاڻ سڳورن رحمت جي دعا گهري آهي. پاڻ سڳورن جو فرمان آهي آهي:

”اهڙي ٻانهي تي الله تعاليٰ جي رحمت هجي، جيڪو تهجد جي لاءِ اتي ٿو ۽ نماز پڙهي ٿو ۽ گهرواريءَ کي به سجاڳ ڪري ٿو، اها به نماز پڙهي ٿي، جيڪڏهن اها سجاڳ نه ٿي ٿئي ته ان جي منهن تي پاڻيءَ جا چنڊا هڻي ٿو. الله جي رحمت هجي ان عورت تي جيڪا رات جو تهجد جي لاءِ اٿي، نماز پڙهي ۽ مڙس کي اٿاري ٿي ته اهو به نماز پڙهي، پوءِ جيڪڏهن هو سستي ڪري ته ان جي منهن ۾ پاڻيءَ جا چنڊا هڻي ٿي.“ (ابوداؤد و نسائي)

حديث قدسيءَ ۾ آهي ته الله تعاليٰ فرمائي ٿو:

”آءٌ ارادو ڪندو آهيان ته دنيا ۽ آخرت جون سڀ خوبيون ڪنهن مسلمان لاءِ گڏ ڪيان، ته ان کي فرمانبردار دل، ذڪر ڪندڙ زبان، مصيبتن تي صبر ڪندڙ جسم ۽ اهڙي گهرواري ڏيندو آهيان جو جڏهن به ان ڏانهن ڏسندو آهي ته اها ان کي خوش ڪري ويهندي آهي ۽ ان جي غير موجودگيءَ ۾ پنهنجي نفس ۽ ان جي مال جي حفاظت ڪندي آهي.“

هڪ شخص پاڻ سڳورن جي خدمت ۾ اچي عرض ڪيو: جڏهن آءٌ گهر ۾ داخل ٿيندو آهيان ته منهنجي گهرواري منهنجو استقبال ڪندي آهي. جڏهن گهر کان ٻاهر ويندو آهيان ته اها مون کي رخصت ڪندي آهي، جڏهن مون کي ڏکويل ڏسندي آهي ته منهنجي دلجوئي ڪندي آهي ۽ چوندي آهي ته، جيڪڏهن تون رزق ۽ روزيءَ بابت پريشان ۽ فڪرمند آهين ته ڏکارو نه ٿيءُ، روزيءَ جو ضامن ته الله آهي، پر جي اخروي معاملي جي باري ۾ فڪرمند آهين ته الله تنهنجي فڪر ۾ اضافو ڪري. تنهن تي پاڻ سڳورن فرمايو: ”هن دنيا ۾ الله تعاليٰ جا ڪي خاص ۽ مقرب ٻانهن آهن، هيءَ عورت به الله جي انهن خاص ٻانهن مان آهي. اهڙي گهرواري شهيد جو اڌ ثواب حاصل ڪندي.“

حق مهر ۽ وليمي جو مسنون طريقو:

نڪاح هڪ محترم ۽ باعزت تعلق آهي، ان ۾ وڌيڪ ذميواري مرد آهي، تنهن ڪري مرد طالب ۽ عورت مطلوب هئڻ گهرجي. اها طلب خالي هٿين نه هئڻ گهرجي، بلڪ ان جي لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڏيڻ گهرجي، الله تعاليٰ جو فرمان آهي:

أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ (النساء: 24)

نڪاح جي وقت مهر مقرر ڪرڻ ضروري آهي، جيڪڏهن ڪو نڪاح جي وقت اهو چوي ته، آءٌ مهر ڏيندس ٿي نه، ته اهو نڪاح ئي نه ٿيندو. مهر جو ڪوبه مقدار مقرر ٿيل نه آهي، اهو

مڙس جي حيثيت ۽ طاقت تي موقوف آهي. البت مهر جو گهٽ ۾ گهٽ مقدار ڏهه درهم (يعني 62، 30) گرام چاندي آهي. (مظاهرحق 348/3)

پاڻ سڳورن هر معاملي ۾ پنهنجي امت جي رهنمائي فرمائي آهي ۽ انهن لاءِ آساني فرمائي آهي، پاڻ جيڪڏهن گهرن ها ته سندن لاءِ احد جبل ”سونو“ بڻجي وڃي ها ۽ پنهنجين گهروارين کي قيمتي مهر ادا ڪن ها. پر پاڻ سڳورن پنهنجين گهروارين کي ٻارنهن اوقين کان وڌيڪ مهر ناهي ڏنو. حضرت عمر رضه جو فرمان آهي، ”عورتن جو مهر حد کان نه وڌايو، جيڪڏهن مهر جي گهٽائي عزت ۽ بزرگيءَ جو معيار هجي ها ته ان جا سڀ کان وڌيڪ حقدار پاڻ سڳورا هجن ها، پر مون کي معلوم نه آهي ته پاڻ سڳورن پنهنجي ڪنهن گهرواري يا نياڻيءَ جو مهر ٻارنهن اوقين کان وڌيڪ رکيو هجي.“ (ترمذي 132/1)

حضرت عائشه رضه جو فرمان آهي ته، پاڻ سڳورا پنهنجين گهروارين جو مهر ساڍا ٻارنهن قيام مقرر فرمائيندا هئا. هڪ اوقيو چاليهن درهمن جي هوندو آهي، ساڍن ٻارنهن اوقين جا پنج سئو درهم ٿيندا. (رواه مسلم)

ڏاج جي رسم:

اڄ ڪلهه اسان وٽ شاديءَ جي موقعي تي ڏاج جي هڪ بري رسم ۽ رواج پڻجي ويو آهي، جنهن جو اسلام سان ڪوبه تعلق نه آهي. ڪن عالمن ته انکي رشوت جي زمري ۾ آڻي حرام قرار ڏنو آهي. اسان وٽ اهو رواج هندن وٽان آيو آهي، هندو پنهنجين نياڻين کي ورثي مان حصو نه ڏيندا هئا، ان ڪري هو انهن کي ڏاج ڏئي پنهنجي جند چڙائيندا هئا، اڄ ڪالهه مسلمان به هندن جي ان رسم جي تقليد ڪري رهيا آهن، اسلام باقاعده نياڻين کي ورثي ۾ حصيدار قرار ڏنو آهي، پر عملي طور تي مسلمانن نياڻين کي ورثي کان محروم ڪري ڇڏيو آهي.

ڪي ماڻهو چون ٿا ته، ڏاج پاڻ سڳورن جي سنت آهي، ڇو ته پاڻ سڳورن بي بي فاطمه رضه کي ڏاج ڏنو هو، ان لاءِ عرض آهي ته اهو مروج ڏاج نه هو، بلڪ حضرت علي رضه پاڻ سڳورن جو سئو ۽ سندن سرپرستيءَ هيٺ هو، ان بنياد تي پاڻ سڳورن بي بي فاطمه رضه کي گهر جون ڪي معمولي ضروري شيون عطا ڪيون هيون، جيڪڏهن ڏاج سنت هجي ها ته پاڻ سڳورا ٻين نياڻين کي به ڏين ها. بي بي فاطمه رضه جو ڏاج ڇا هو؟ هڪ چادر، هڪ پاڻيءَ واري مشڪ، هڪ وهاڻو جيڪو اڌ خرگاه سان ڀريل هو. (ڪنز العمال 113/7)

وليمو:

شاديءَ جي موقعي تي پنهنجي حيثيت آهر سادي طريقي تي وليمو ڪرڻ سنت آهي.

پاڻ سڳورا عام طور تي وليمي جي موقعي تي ڪارڪون، ستون يا بي ڪا شيءِ دسترخواني تي رکندا هئا ۽ ماڻهن کي دعوت ڏيندا هئا. پاڻ سڳورن سڀ کان وڏو وليمو حضرت زينب رضه جو ڪيو هو، جو ان تي بڪري ذبح ڪئي هئائون. (رواه بخاري)

اڄ ڪلهه مسلمانن وليمي کي به رسم ۽ رواج جي ور چاڙهي ڇڏيو آهي، ڏيئي، لپي يا اجايو خرچ ۽ اسراف ڪرڻ جو اسلام سان ڪوبه تعلق نه آهي، تنهن ڪري ان کان بچڻ گهرجي ۽ پاڻ سڳورن جو ”اسوه حسنه“ اپنائڻ گهرجي، ان ۾ انسان خفي کان به بچي ويندو ۽ سنت جو ثواب به حاصل ڪندو.